

SCENARIJI

**'GRAND
FINALA'**

IZMEĐU

KOSOVA | SRBIJE

SCENARIJI 'GRAND FINALA' IZMEĐU KOSOVA I SRBIJE

Ovaj istraživački rad je podržan od:

Norwegian Embassy

Izjava o odricanju: Stavovi i predmet analize ovog istraživačkog rada pripadaju isključivo RIDEA i BPRG, i ne izražavaju stavove donatora.

Autori: Istraživački institut za razvoj i Evropska pitanja (RIDEA) i Grupa za istraživanje Balkanskih politika (BPRG) -

*Autori se zahvaljuju svim učesnicima na učešću u intervjuima i radionicama, tj na njihovom neprocenljivom doprinosu za realizaciju ove studije. Svaka eventualna greška ili propust je naša odgovornost.

April 2018

Pregled sadržaja

Spisak skraćenica	i
Kratak Rezime	ii
1. Uvod	1
2. Metodologija i struktura	2
3. Šta je Kosovo postiglo do sada od Briselskog dijaloga?	3
3.1. Uticaj dijaloga na integraciji zajednica	5
3.2. Uticaj dijaloga na ekonomski razvoj	8
3.3. Uticaj dijaloga na evroatlantske integracije Kosova i na njeno puno učešće u međunarodnom sistemu/zajednici.....	9
3.4. Dijalog u kratkim crtama	13
4. Priprema za "grand finale": kakva vrsta dijaloga i formata?	14
4.1. Koji bi trebali biti ciljevi novog dijaloga?	16
4.2. Kako organizovati novi dijalog? Ko bi trebalo biti uključen?	18
5. Diskusija potencijalnih scenarija	21
5.1. Scenario I: nastavak status-kvoa	23
I (a). Nema dijaloga (prekid dijaloga) - pristup "čekati i videti"	23
I (b). Nastavak postojećeg formata dijaloga	26
5.2. Scenario II: potpuna normalizacija odnosa kroz bilateralni sporazum/ugovor	28
II(a) Potpuna normalizacija kroz uzajamno priznavanje, koje potvrđuje državnost Kosova.....	28
II(b) Kosovo i Srbija potpisuju pravno obavezujući sporazum, kojim Srbija priznaje posebni politički i pravni sistem Kosova (uključujući i mogućnost dobijanja članstva u UN-u), ali bez formalnog priznanja.....	33
5.3. Scenario III: novi teritorijalni aranžmani	37
6. Zaključci.....	44
7. Preporuke	49
Aneks: Upitnik.....	52

Spisak skraćenica

ČP	Član Parlamenta
EEAS	Evropska služba za spoljne poslove
EK	Evropska komisija
EU	Evropska unija
EULEKS	Misija vladavine prava Evropske unije na Kosovu
FIFA	Međunarodna federacija fudbalskih asocijacija
MOK	Međunarodni olimpijski komitet
NATO	Organizacija severnoatlantskog pakta
OST	Operator Sistema i Transmisije na Kosovu
SAD	Sjedinjene američke države
SNS	Srpska napredna stranka
SSP	Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju
UEFA	Unija evropskih fudbalskih asocijacija
UN	Ujedinjene nacije
UNESCO	Organizacija za obrazovanje, nauku i kulturu Ujedinjenih nacija

Kratak Rezime

Ni posle decenije od proglašenja nezavisnosti Kosova, i sedam godina dijaloga između Kosova i Srbije, pod pokroviteljstvom Evropske unije, nije se uspjelo doći do potpune normalizacije odnosa između dve države. Uprkos značajnom poboljšanju u integraciji lokalnih Srba u kosovski sistem, kao i ublažavanju etničkih tenzija, Kosovo i Srbija još uvek ostaju zabarikadirane unutar političkog i diplomatskog spora oko državnosti Kosova i njenog međunarodnog statusa.

Uprkos tome, bez obzira na dostignuća trenutnog dijaloga, ali i neuspeha obe strane na sprovođenju nekih već usaglašenih odredbi i sporazuma, te političkih nedostataka i širih geopolitičkih događaja i faktora, potpuna normalizacija odnosa između Kosova i Srbije i dalje ostaje jedna od glavnih tačaka agende Evropske unije, kao što je naglašeno i u nedavno objavljenoj strategiji proširenja Evropske komisije. Evropska komisija (EK) je nedvosmislena što se tiče činjenice da je, "jedan sveobuhvatni pravno obavezujući sporazum o normalizaciji hitan i presudan, kako bi Srbija i Kosovo mogle napredovati dalje svojim evropskim putevima."

Za materijalizaciju jednog takvog sporazuma između Kosova i Srbije postoje dva ključna faktora koji se trebaju uzeti u obzir. Prvo, postalo je jasno da bez potpune normalizacije odnosa između Kosova i Srbije ne može postojati trajna stabilnost u regionu, ali i da nijedna od ove dve države neće biti u mogućnosti da se pridruži EU. Iako je nedavna strategija EK jasna, da se Srbija neće moći pridružiti bez normalizacije odnosa sa Kosovom, ona ipak pruža Srbiji jasniji vremenski okvir i potrebne indikatore za članstvo u EU do 2025. godine. S druge strane, Kosovo je dobilo pomalo drugačiji tretman, kojim se potvrđuje njen neobičan status unutar grupe od šest zemalja Zapadnog Balkana (WB6), i to ne samo zbog nedostatka priznanja od strane pet zemalja članica EU.

Drugi, podjednako važan aspekt odnosi se na unutrašnju dinamiku Kosova i na njene 'domaće zadatke.' Kosovo je ionako izgubilo dosta dragocenog vremena na dijalog, bez jasnih ciljeva i vremenskih rokova, što je na kraju rezultiralo mešovitim rezultatima na terenu. Zbog toga, Kosovo ne može priuštiti sebi da još jednu deceniju pregovara o svojim unutrašnjim pitanjima, te da troši energiju na proces koji je izgleda već izgubio poverenje javnosti, kao što je i navedeno u intervjuima sprovedenim u okviru ove studije. Znači, jasno je da Kosovo nema vremena za gubljenje. Kosovo bi se trebalo

mobilisati, institucionalno i politički, kako bi se vršio pritisak za postizanje konačnog sporazuma koji bi omogućio okončanje poglavlja sukoba sa Srbijom, i na taj bi se način fokus prebacio na unutrašnje reforme i konsolidaciju institucija kao sredstva za unapređenje njenog puta ka integraciji u EU.

Postoje različite mogućnosti što se tiče ishoda budućeg procesa. Prvi potencijalni scenario je nastavak status-quo. On se može manifestovati pristupom "stani i vidi" (prekid dijaloga). Alternativno, ovo se može shvatiti slično dosadašnjem procesu, što bi kao rezultat iziskivalo i uključivanje političkih i tehničkih pregovora o posebnim aspektima, bez nekog opšteg okvira, jasnog cilja i vremenskog roka. Imajući u vidu da status-quo nije prihvatljiv i da od njega nema nikakvih konkretnih koristi za Kosovo, od intervjuisanih ispitanika ispada da pregovaranje bez jednog čvrćeg učešća EU i bez nekog pravno obavezujućeg sporazuma ne predstavlja nikakvo rješenje.

Drugi scenario podrazumeva potpisivanje sveobuhvatnog sporazuma o potpunoj normalizaciji odnosa. Prva varijanta ovog scenarija, koji podržava ogromna većina ispitanika, bi se okončala uzajamnim priznavanjem. S druge strane, realnija varijanta ovog scenarija uključuje i potpisivanje jednog pravno obavezujućeg sporazuma kojim bi Srbija prihvatila državnost Kosova, uključujući njeno pravo na članstvo u međunarodnim organizacijama (UN je tu prva instanca), ali bez formalnog priznanja njene nezavisnosti. Ovo bi u velikoj meri zavisilo i od sposobnosti EU da izvrši pritisak na obe strane, te da ponudi jasne nagrade u obliku konkretnog putokaza i vremenskog roka za članstvo u EU, u zamenu za saradnju i kompromis.

Treća opcija predviđa potpunu normalizaciju, uključujući međusobno priznavanje, posredstvom podešavanja zajedničke granice. Dok ova alternativa uživa određene simpatije u Beogradu, a u manjoj meri i u Prištini, ona sa sobom nosi brojne rizike i nepoznanice, uključujući i potencijal da destabilizaciju celog regiona. Jedan takav sporazum o teritorijalnoj razmeni je moguć samo posle obostranog priznanja obe države. Iako se ovoj opciji protivi većina ispitanika, postoji mogućnost da ona postane atraktivnija ukoliko se druga rešenja pokažu neuspešnim.

Uprkos tome, kako bi bilo koji sporazum bio uspešan i otvorio put potpunoj normalizaciji odnosa između dve strane, stabilizaciji regiona i bržoj tranziciji ka

članstvu u EU, neophodno je da uživa potpunu podršku svih strana, da sadrži jasne garancije od strane EU, da je pravno nedvosmislen i – za kraj, ali ne i najmanje važno – da je ceo proces politički i društveno inkluzivan i transparentan.

1. Uvod

Sedam godina od početka dijaloga između Kosova i Srbije i pet godina od potpisivanja 'Prvog sporazuma o principima regulisanja normalizacije odnosa,' zapisi olakšanog dijaloga od strane EU su mešoviti i osporavani. Dokument iz Aprila 2013. godine, koji utvrđuje parametre za uključivanje severa Kosova unutar pravnog okvira Prištine, osim što povećava nivo prava za opštine sa većinskim srpskim življem (posebno onih na severu) pruža i mogućnost bliske saradnje kroz Asocijaciju/Zajednicu opština sa većinskim srpskim stanovništvom na Kosovu (u daljem tekstu Asocijacija/Zajednica),¹ isto kao i drugi sporazumi koji su usledili, pokazao se teškim za implementaciju, ali i politički kontraverzan. Iako je postignut značajan napredak, pre svega kada su u pitanju upravljanje granicama i sloboda kretanja, integracija policije, organizovanje izbora u severnom delu zemlje, kao i telekomunikacije i pravosuđe, obe su države zakazale na potpunom sprovođenju potpisanih sporazuma.

Pored toga, uprkos neuspešne implementacije već dogovorenih odredbi i sporazuma, te političkih nedostataka i širih geopolitičkih događaja i faktora, potpuna normalizacija odnosa između Kosova i Srbije ostaje jedna od glavnih stavki agende Evropske unije, dok se istovremeno očekuje da će EU inicirati novi/konačni sporazum između dve države koji bi omogućio potpunu normalizaciju odnosa. U Julu 2017. godine, posle neformalnog sastanka u Briselu sa predsednikom Srbije, Aleksandrom Vučićem i predsednikom Kosova, Hašimom Tačijem, visoka predstavnica EU za spoljne poslove i bezbednosnu politiku/potpredsednica Evropske komisije, Federika Moggerini je najavila početak "nove faze" dijaloga.

Prema zvaničnom saopštenju za štampu EU, „Oni [oba predsednika] su se složili da rade na započinjanju nove faze dijaloga za normalizaciju odnosa i pomirenje između Beograda i Prištine, te odlučili da odgovarajuće ekipe već počnu sa pripremama. Oni su takođe naglasili važnost implementacije dogovorenih sporazuma u dijalogu, i to bez

¹Asocijacija/Zajednica opština sa većinskim srpskim stanovništvom na Kosovu – opšti principi/glavni elementi. http://eeas.europa.eu/archives/docs/statements-eeas/docs/150825_02_association-community-of-serb-majority-municipalities-in-kosovo-general-principles-main-elements_en.pdf

odlaganja.² Dok zvaničnici EU sve češće govore o novom sveobuhvatnom i pravno obavežujućem sporazumu, tek treba da se odluči o njegovom formatu, parametrima i vremenskim rokovima.³

Imajući u vidu tekući proces kao i pripreme za novu/završnu fazu dijaloga između Kosova i Srbije, ovaj istraživački dokument ima za cilj rezimirati niz mogućih rešenja, raspravljati o njihovoj verodostojnosti, širim implikacijama i, što je najbitnije, mogućnostima dolaska do potpune normalizacije odnosa između Kosova i Srbije.

Dakle, ovaj istraživački dokument pruža detaljnu analizu glavnih potencijalnih scenarija za postizanje konačnog sporazuma između Kosova i Srbije, i listu konkretnih preporuka za kreatore politika, pre početka završne faze dijaloga. Dokument je fokusiran na tri glavna potencijalna scenarija: a) nastavak status-quo; b) potpuna normalizacija posredstvom jednog pravno-obavežujućeg ugovora/sporazuma; i c) novi teritorijalni aranžmani, zasnovani na principu reciprociteta (severno Kosovo za Preševsku dolinu). Iako su ovo ključni scenariji analizirani u ovom izveštaju, u okviru svakog od naslova razmotriće se i niz potencijalnih podvarijanti i opcija.

2. Metodologija i struktura

Ova je studija zasnovana na primarnim izvorima (intervjui, radionice i okrugli stolovi). Kako bi se raspravljalo o ovim scenarijima, uključujući tu i njihovu verovatnoću i potencijalne implikacije, studija se zasniva na veoma bogatim i raznovrsnim primarnim izvorima. Naime, realizovano je oko stotinu intervju sa kreatorima politika, stručnjacima, aktivistima civilnog društva i diplomatama, i održane su dve radionice sa aktivistima civilnog društva, naučnicima i stručnjacima. Ove aktivnosti su dopunjene i medijskim člancima, političkim studijama i izvještajima, diskusijama i predlozima o sadašnjim odnosima između dve države, ali i o budućim odnosima između Kosova i Srbije.

²UEAE (2017) 'Federica Mogherini se sastaje sa Srpskim predsednikom Vučićem i sa predsednikom Kosova Tačijem,' Saopštenje za štampu, 3 Jul. https://ceas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage_fr/29156/Federica%20Mogherini%20meets%20with%20President%20Vučić%20of%20Serbia%20and%20Thaci%20of%20Kosovo

³Intervju 65: EU zvaničnik u Briselu (07/12/2017).

Iako povremeno izvještaj sadrži i analitičku diskusiju (samo u slučajevima kada se eksplicitno ne spominje mišljenje ispitanika u vidu direktnih citata, parafrazinja ili sažetaka), primarni je cilj izraziti nepromenjena mišljenja i stavove ispitanika. U tu svrhu, tamo gde je to moguće, izvještaj ih kategorizuje po grupama, u zavisnosti od specifičnih stavova i pozicija ispitanika o datom pitanju, stavu ili scenariju. Nažalost, s obzirom na veliku količinu tekstova i informacija prikupljenih kroz intervju i radionice, kao i činjenice da se mnogi odgovori preklapaju ili konvergiraju, u nekim je slučajevima bilo nemoguće obezbediti zapis iz svakog pojedinačnog intervjua.

Drugi deo izveštaja je podeljen na četiri glavna dela. Prvi deo pruža analizu dostignuća i neuspeha dosadašnjeg dijaloga i njegovog uticaja na regionalni i međunarodni položaj Kosova, na ekonomski razvoj, integraciju zajednica, itd. Drugi deo govori o pripremama za novu fazu dijaloga i o eventualnim preduslovima za uspešan proces pregovora, kao i o sporazumu koji donosi stabilnost i potpunu normalizaciju odnosa. Treći deo istražuje tri ključna scenarija, i različite modalitete unutar njih. Poslednji deo pruža pregled glavnih scenarija i listu preporuka koje Kosovske institucije trebaju uzeti u obzir tokom sledeće/završne faze dijaloga.

3. Šta je Kosovo postiglo do sada od Briselskog dijaloga?

Dijalog između Kosova i Srbije, koji je do sada obuhvaćao tehnička i politička pitanja, pokrenut je 8 Marta 2011. godine, u Briselu. Dijalog, olakšan od strane EU, bio je zamišljen kao mehanizam za upravljanje sukobom, kako bi (i) unapredio saradnju između dve strane, (ii) pomogao na ostvarivanju napretka ka evropskoj integraciji, i (iii) ostvario praktičan i pozitivan efekat na živote ljudi na Kosovu i u Srbiji.⁴ Prema rečima jednog zvaničnika EU u Briselu: "Glavni uticaj je izgradnja bilateralnih odnosa između Kosova i Srbije ... Dakle, cilj je bio da se kroz dijalog započne uspostavljanje bilateralnih odnosa, te da se počnemo baviti pitanjima koji se tiču svakodnevnog života ljudi sa obe strane."⁵

⁴Dejvid. L. Filips (2017) *Rezime implementacije dijaloga između Kosova i Srbije* (Nju Jork: Univerzitet Kolumbija, Institut za studije ljudskih prava), 7. http://www.humanrightscolumbia.org/sites/default/files/2017_09_05_kosovo-serbia_report.pdf

⁵Intervju 65.

U mnogo pravaca, ovo je nastavak Bečkog dijaloga, iz perioda 2005-2007. koji je doveo do Ahtisarijevog predloga, a koji je zauzvrat stvorio temelj na kojem je Kosovo proglasilo svoju nezavisnost i uspostavilo svoj institucionalni okvir. Uprkos tome, s obzirom da Srbija nije prihvatila Ahtisarijev predlog, ona je gurala napred rešenja koja prevazilaze predlog ili pak trenutni institucionalni i pravni okvir Kosova.

Ipak, obe vlade su do sada usaglasile više od trideset i tri⁶ različita sporazuma, koji pokrivaju širok spektar pitanja. Uprkos tome, prema periodičnim izveštajima⁷ Vlade Kosova kao i onih iz Građanskog sektora za nadgledanje implementacije Sporazuma između Kosova i Srbije,⁸ do sada je u potpunosti sprovedena gotovo jedna trećina potpisanih sporazuma. Ključni sporazumi koji još nisu u potpunosti implementirani uključuju energiju (nezavisno operiranje OST-a), revitalizaciju mosta u Mitrovici i Zajednicu većinskih srpskih opština na Kosovu.

Sporazum/Godina	Status
Most u Mitrovici (2011, 2015, 2017)	Delimično sproveden
Civilni registar (2011)	Sproveden
Sloboda kretanja (2011)	Delimično sproveden
Katastar (2011)	Nije sproveden
Carinski pečati (2011)	Sproveden
Uzajamno priznavanje diploma (2011)	Nije sproveden
Integrirano upravljanje granicom (2011, 2015)	Delimično sproveden
Regionalno predstavljanje i saradnja (2012)	Delimično sproveden
Telekomunikacije (2013, 2015)	Sproveden
Energija (2013, 2015)	Nije sproveden
Osnivanje četiri opštine (2013)	Sproveden
Asocijacija/Zajednica srpskih opština (2015)	Nije sproveden
Policija (2013)	Sproveden
Bezbednost (Rasformiranje Civilne zaštite) (2015)	Delimično sproveden
Pravosuđe (2015, 2017)	Sproveden

Tabela 1. Ključni Briselski sporazumi i njihov trenutni status implementacije na terenu.

⁶Intervju 46: Bivši visoki zvaničnik Kosova o dijalogu između Prištine i Beograda, olakšanog od strane EU (30/11/2017).

⁷Ministarstvo za dijalog (2016), *Stanje implementacije Briselskih sporazuma* (Izveštaj dostavljen Evropskoj Uniji/Evropskoj službi za spoljne poslove, od strane Vlade Republike Kosovo). http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Kosovo_Report_on_State_of_Play_in_implementation_of_the_Brussels_Agreements_25_November_2016.pdf

⁸'BIG DEAL: Split Asunder' (2015). <http://prishtinainsight.com/wp-content/uploads/2016/02/ENG-publikim-BIGDEAL-3-FINAL-1.pdf>

Ova tabela je sastavljena na bazi prikupljenih informacija iz periodičnih izveštaja Vlade Kosova u vezi sa implementiranjem Briselskih sporazuma, i iz 'Big Deal' izveštaja.

Većina ispitanika, koji potvrđuju pozitivan uticaj dijaloga, naglašavaju koristi koje Kosovo ima od sporazuma o granici (IBM) i carini, civilnom registru, integraciji policije i sudstva, telekomunikaciji, kao i od sporazuma o osnivanju novih opština i organizovanju izbora na severu Kosova.⁹ Prema jednom bivšem visokom zvaničniku Kosova, koji je uključen u dijalog između Prištine i Beograda, olakšanom od strane EU, Kosovo je "dobilo i na evropskoj agendi, potpisivanjem SSP-a, čime je ozvaničen proces njene integracije u EU, takođe, uspostavila je posebne odnose i sa NATO-m i stekla članstvo u sve relevantne regionalne organizacije, a od strane ITU dobila je i svoj pozivni kod 383."¹⁰

Međutim, značajan deo ispitanika dovodi u pitanje uticaj dijaloga na proces konsolidacije države Kosovo. Isto tako, misle da je dijalog, osim osnivanja kancelarija za vezu, proizveo mali uticaj što se tiče bilateralnih odnosa između vlada Kosova i Srbije. Srbija je uspela izbeći interakciju sa vladom Kosova van Briselskih sastanaka ili sedišta Unije. Tenzije između dve vlade su se periodično povećavale (na primer, svađa između Srbije i Kosova oko voza, hapšenje po srpskom nalogu bivšeg kosovskog Premijera, Ramuša Haradinaja u Francuskoj, itd.).

3.1. Uticaj dijaloga na integraciji zajednica

Od posebne je važnosti da, pored uloge Briselskih sporazuma u omogućavanju Kosova da po prvi put uspostavi neku vrstu (ograničenog) institucionalnog prisustva i kontrole na severu Kosova, ispitanici naglašavaju i značaj dijaloga u poboljšanju ukupne međuetničke situacije na Kosovu. Prema bivšem zameniku ministra spoljnih poslova, "možda je najvažniji interni efekat bio taj što su se i međuetničko nasilje imeđuetnički sukobi stvarno smanjili. Imate dobre i solidne podatke EULEKS-a koji govore samo o pojedinačnim slučajevima nasilja između dve zajednice, a koji su u međuvremenu značajno opali; ako uporedimo stanje od pre nekoliko godina, kada je bilo kamenovanja,

⁹Intervju 1: Zvaničnik kancelarije predsednika Kosova (09/11/2017); Intervju 63: Clan Kosovske skupštine, DLK (06/12/2017); Intervju 67: Visoki zvaničnik DLK i član kosovske ekipe za dijalog tokom Bečkih pregovora o budućem statusu Kosova (2005-2007) (07/12/2017); Intervju 49: Savetnik predsednika Kosova (01/12/2017); Intervju 46.

¹⁰Intervju 46.

paljenja, barikadi, itd., tokom 2016. godine je na severu bilo manje od 10 etničkih incidenata."¹¹ I drugi sagovornici ističu isto: Efekat dijaloga je bio pozitivan u smislu integrisanja nekih od paralelnih struktura na severu unutar sistema Kosova.¹² Takođe, pozitivnog uticaja je bilo i po pitanju stvaranja povoljnog ambijenta za kretanje ljudi i roba, tako da je zahvaljujući procesu dijaloga Kosovo generalno rečeno relativno stabilno.¹³

Da je dostignuće dijaloga opšte poboljšanje međuetničkih odnosa na Kosovu ističu i drugi ispitanici.¹⁴ Prema rečima jednog od predstavnika Srpske pravoslavne crkve na Kosovu, "dijalog je ključ za naš opstanak i za poboljšanje odnosa ljudi koji žive u ovoj oblasti."¹⁵ Organizovanje lokalnih i parlamentarnih izbora na severu Kosova, po prvi put od nezavisnosti Kosova, smatra se velikim uspehom.¹⁶

Nekadašnji visoki zvaničnik Kosova u dijalogu između Prištine i Beograda, olakšanog od strane EU, tvrdi da je "Republika Kosovo odlučna koračati ka evroatlantskoj budućnosti, odnosno ka integraciji u EU, NATO, UN i drugim relevantnim međunarodnim organizacijama, zbog toga je u našem interesu biti deo Briselskog dijaloga, ne samo zbog obezbeđivanja naše evroatlantske budućnosti, već i zbog doprinosa na jačanju mira i stabilnosti u regionu sa problematičnom prošlošću."¹⁷

Dok učesnici dijaloga sa kosovske strane brane tvrdnju da je on omogućio Kosovu da integriše lokalne Srbe u politički sistem, mnoge opozicione figure i predstavnici civilnog društva su skeptični u vezi koristi od dijaloga.¹⁸ Rezultati koji proizilaze iz intervjua pokazuju da brojni argumenti idu u prilog tvrdnjama da dijalog nije bio od koristi za Kosovo. Stoga, prema nekim članovima skupštine iz redova opozicije, Kosovo nije postiglo ništa kroz dijalog sa Srbijom: jedini rezultat je napredak Srbije u svojoj agendi o integraciji u EU.¹⁹

¹¹Intervju 39: Bivši zamenik ministra spoljnih poslova (Pristina, 24/11/2017).

¹²Intervju 22: Aktivist civilnog društva (Pristina, 21/11/2017).

¹³Ibid.

¹⁴Intervju 39; Intervju 32: Visoki predstavnik u AKTIV (Pristina, 23/11/2017).

¹⁵Intervju 96: Visoki predstavnik Pravoslavne crkve/Kosovska eparhija (28/12/2017).

¹⁶Intervju 17: Visoki predstavnik u Centru za politike bezbednosti i istraživanja (SPRC) (Pristina, 16/11/2017); Intervju 39.

¹⁷Intervju 46.

¹⁸Intervju 1; Intervju 25: Clan Kosovske skupštine, PSO (21/11/2017); Intervju 23: Clan Kosovske skupštine (21/11/2017); Intervju 37: Iskusi novinar lista Koha Ditore (23/11/2017); Intervju 11: Clan Kosovske skupštine, ABK (Pristina 14/11/2017).

¹⁹Intervju 34: Clan Kosovske skupštine, PSO (Pristina, 23/11/2017); Intervju 41: Clan Kosovske skupštine, PSO (Pristina, 27/11/2017); Intervju 25.

Mnogi ukazuju na to da veliki broj sporazuma ostaje samo na papiru, jer oni nisu sprovedeni ili nisu proizveli nikakve rezultate. Na primer, iako su Kosovo i Srbija pre mnogo godina razmenili oficire za vezu, to nije proizvelo nikakve konkretne efekte na olakšavanju direktne komunikacije između Prištine i Beograda.²⁰

I predstavnici Srba i drugih nealbanskih zajednica su kritični što se tiče trenutnog dijaloga. Prema jednom od bivših srpskih poslanika, "iako je postojao neki postepeni uspeh u proširenju kosovskog suvereniteta na severnom delu teritorije, i početka integracije Srba sa tih delova u kosovski sistem, nažalost, videli smo i negativne trendove u integraciji Srbi u drugim delovima Kosova."²¹ Slično misli i bošnjački poslanik u kosovskom parlamentu,²² tvrdeći da dijalog nije proizveo mnogo pozitivnih efekata na terenu.

Sve u svemu, jedan od dva ispitanika²³ misli da je dijalog pozitivno uticao na integraciju zajednica na Kosovu. Sa druge strane, jedan od pet ispitanika²⁴ smatra da je dijalog imao negativan uticaj na integraciji zajednica.

²⁰Radionica sa civilnim društvom, akademijom i predstavnicima medija, organizovana od strane RIDEA i BPRG, u Pristini, 16/01/2018.

²¹Intervju 57: Bivši član Kosovske skupštine iz redova srpske zajednice na Kosovu (05/12/2017).

²²Intervju 9: Clan Kosovske skupštine, Koalicija VAKAT (6+) (Pristina, 14/11/2017).

²³Intervju 59: Visoki zvaničnik u Kosovskom ministarstvu za snage bezbednosti (Pristina, 06/12/2017); Intervju 22; Intervju 36: Clan Kosovske skupštine, PREBK (6+), (Pristina, 23/11/2017); Intervju 37; Intervju 83: Savetnik predsednika Kosova (Pristina, 19/12/2017); Intervju 60: Predstavnik Evropskog centra za pitanja izbeglica na Kosovu (ECMD) (Pristina, 06/12/2017); Intervju 56: Clan Kosovske Akademije nauka i umetnosti (ASHAK) (Pristina, 05/12/2017); Intervju 4: Visoki zvaničnik pri Ministarstvu spoljnih poslova Kosova (Pristina, 13/11/2017); Intervju 97: Bivši visoki zvaničnik Kosova uključen u dijalogu Pristina-Beograd (Pristina, 29/12/2017); Intervju 1; Intervju 15: Iskusi urednik u televiziji Klan Kosova (Pristina 16/11/2017); Intervju 12: Zvaničnik u Privrednoj komori Kosova (Pristina, 15/11/2017); Intervju 81: Profesor na Pravnom fakultetu Univerziteta u Pristini (Pristina, 18/12/2017); Intervju 21: Clan Kosovske skupštine, NISMA (Pristina, 20/11/2017); Intervju 49; Intervju 17; Intervju 87: Asistent profesora na Pravnom fakultetu pri Univerzitetu u Pristini (Pristina, 21/12/2017); Intervju 30: Clan Kosovske skupštine, PDAK, (6+), (Pristina, 23/11/2017); Intervju 90: Aktivista civilnog društva iz srpske zajednice na Kosovu (Pristina, 22/12/2017); Interview 46; Intervju 79: Clan Kosovske skupštine, DPK (Pristina, 18/12/2017); Intervju 98: Predavač Međunarodnog prava pri Univerzitetu za biznis i tehnologiju (UBT) (Pristina, 03/01/2018); Intervju 8: Profesor na Pravnom fakultetu pri Univerzitetu u Pristini (Pristina, 13/11/2017); Intervju 95: Asistent profesora pri Ekonomskom fakultetu u UBT-u (Pristina, 27/12/2017); Intervju 19: Iskusi urednik/predstavnik Radiotelevizije 21 (RTV 21) (Pristina, 17/11/2017); Intervju 26: Bivši visoki zvaničnik pri Ministarstvu unutrašnjih poslova i u Ministarstvu Evropskih integracija (Pristina, 21/11/2017); Intervju 68: Predavac Međunarodnih odnosa pri Američkom univerzitetu na Kosovu (AUK) (Pristina, 08/12/2017); Intervju 48: Visoki predstavnik pri Demokratskom institutu Kosova (KDI) (Pristina, 30/11/2017); Intervju 72: Asistent profesora pri Departmanu političkih nauka, Univerziteta u Pristini (Pristina, 12/12/2017); Intervju 64: Savetnik Kosovskog ministra spoljnih poslova (Pristina, 07/12/2017); Intervju 71: Visoki predstavnik iz NVO-a srpske zajednice sa severa Kosova (Severna Mitrovica, 11/12/2017); Intervju 24: Visoki predstavnik pri Kosovskom institutu za Istraživanje politika i razvoj (KIPRED) (Pristina, 21/11/2017); Intervju 67; Intervju 40: Clan Kosovske skupštine, DPK (Pristina, 27/11/2017); Intervju 13: Iskusi urednik pri Radioteleviziji Kosova (RTK) (Pristina, 16/11/2017); Intervju 6: Iskusi urednik pri Rrokum TV (Pristina, 13/11/2017); Intervju 86: Visoki zvaničnik pri Ministarstvu unutrašnjih poslova (Pristina, 20/12/2017); Intervju 32; Intervju 7: Generalni direktor pri NVO Health for All (HfA), aktivista civilnog društva iz zajednice RAE na Kosovu (Kosovo Polje, 13/11/2017); Intervju 69: Clan Kosovske skupštine, DPK (Pristina, 11/12/2017); Intervju 62: Clan Kosovske skupštine, DLK (Pristina, 06/12/2017); Intervju 3: Visoki predstavnik pri Centru za istraživanje, dokumentaciju i publikovanje (CRDP) (Pristina, 09/11/2017); Intervju 89: Bivši predstavnik vlade Kosova u dijalogu, olaksanom od strane EU, između Pristina i Beograda (Pristina, 21/12/2017); Intervju 10: Bivši zamenik ministra za Evropske integracije & aktivista u civilnom društvu (Pristina, 14/11/2017); Intervju 76: Visoki zvaničnik pri Islamskoj zajednici na Kosovu (Pristina, 14/12/2017); Intervju 20: Savetnik Kosovskog ministra za Evropske integracije (Pristina, 20/11/2017); Intervju 53: Bivši zamenik ministra unutrašnjih poslova (Pristina, 01/12/2017); Intervju 5: Politički analitičar/publicista (Pristina, 13/11/2017); Intervju 50: Visoki predstavnik Democracy for Development (D4D) (Pristina, 01/12/2017); Intervju 82: Visoki predstavnik Saveta za sveobuhvatanu vladavinu (C/G) (Pristina, 19/12/2017); Intervju 29: Clan Kosovske skupštine, ABK (Pristina, 22/11/2017); Intervju 70: Visoki predstavnik pri Democracy + (Pristina, 11/12/2017); Intervju 18: Visoki predstavnik političke partije Pokret za Jedinstvo - (LB) (Pristina, 16/11/2017); Intervju 73: Clan Kosovske skupštine, DPK (Pristina, 12/12/2017); Intervju 42: Clan Kosovske skupštine, DPK (Pristina, 29/11/2017).

²⁴Intervju 55: Iskusi urednik pri televiziji Kohavision (Pristina, 04/12/2017); Intervju 11; Intervju 25; Intervju 27: Visoki zvaničnik ABK-a & Clan Kosovskog tima za dijalog tokom Bečkih pregovora o budućem statusu Kosova (2005-2007) (Pristina, 22/11/2017); Intervju 45: Clan Kosovske skupštine, DSK (Pristina, 30/11/2017); Intervju 43: Profesor ekonomije pri Američkom univerzitetu na Kosovu (AUK) (Pristina, 29/11/2017); Intervju 85: Visoki predstavnik pri Institutu za politike razvoja (INDEF), (Pristina, 20/12/2017); Intervju 52: Clan Kosovske skupštine, PSO (Pristina, 01/12/2017); Intervju 91: Profesor na Ekonomskom fakultetu, Univerziteta u Pristini (Pristina, 22/12/2017); Intervju 9; Intervju 41; Intervju 34; Intervju 33: Clan Kosovske skupštine, NISMA (Pristina, 23/11/2017); Intervju 38: Clan Kosovske skupštine, PSO (Pristina, 24/11/2017); Intervju 16: Clan Kosovske skupštine, PSO (Pristina 16/11/2017); Intervju 23; Intervju 31: Visoki predstavnik Kosovske fondacije za otvoreno društvo (KFOS) (Pristina, 23/11/2017); Intervju 44: Profesor Javnih politika pri Američkom univerzitetu na Kosovu (AUK) (Pristina, 29/11/2017); Intervju 65; Intervju 88: Aktivista civilnog društva iz redova srpske zajednice na Kosovu (Pristina, 21/12/2017); Intervju 93: Aktivista civilnog društva iz redova srpske zajednice na Kosovu, NANSSEN Mitrovica (Severna Mitrovica, 22/12/2017).

Dok, jedan od četiri ispitanika²⁵ nije identifikovao nikakve pozitivne ni negativne efekte, ili pak nije uopšte odgovorio na postavljeno pitanje.

3.2. Uticaj dijaloga na ekonomski razvoj

Mnogi sagovornici su kritikovali Kosovske institucije, zbog toga što na početku procesa nisu insistirale na postavljanju jasnih ciljeva i vremenskih rokova,²⁶ ili zbog toga što "ljudi na Kosovu ne osećaju da imaju ikakvu korist od dijaloga."²⁷ U ovom smislu, ispitanici su kritikovali i odsustvo ekonomskih koristi od procesa dijaloga, kao i činjenicu da je "ekonomski razvoj nešto što je već dugo vremena ostavljeno po strani."²⁸

Međutim, prema bivšem visokom zvaničniku Kosova u dijalogu između Prištine i Beograda, olakšanog od strane EU, ekonomske dobiti su značajne. Prema rečima ovog bivšeg visokog zvaničnika, ekonomske dobiti su, u prvoj instanci, vezane sa carinskim dažbinama koje se prikupljaju na severu Kosova.²⁹ Zapravo, od 2008 pa sve do 2013. godine Kosovska vlada nije imala kontrolu nad carinskim punktovima na severu, a pošto je sporazum o prikupljanju carinskih dažbina postignut 2013. godine, situacija se promenila u pozitivnom smislu. Tako je, od tog perioda, Kosovska carina iz dve carinske tačke na severu Kosova prikupila više od 13 miliona evra za "Fond za razvoj četiri severne opštine."³⁰ Kosovska carina je takođe proširila svoj puni autoritet i na carinskim punktovima na severu Kosova (Jarinje i Bernjak) kako bi prikupila dažbine, carinu i PDV.³¹ Drugi ispitanici naglašavaju sam pozitivan uticaj carinskog sporazuma,³² kao i onog o Telekomunikacijama,³³ koji takođe puni Kosovski budžet. I pored toga, ekonomski uticaj je bio prilično ograničen, ukoliko se misli o nekom većem obimu,

²⁵Intervju 47: Politički savetnik predsednika Skupštine Kosova (Pristina, 30/11/2017); Intervju 28: Asistent Profesora pri Departmanu političkih nauka, Univerziteta u Prištini (Pristina, 22/11/2017); Intervju 84: Predavač Međunarodne ekonomije pri Koledžu Riinvest (Pristina 20/12/2017); Intervju 2: Asociрани profesor pri Dpartmanu Političkih nauka Univerziteta u Prištini (Pristina, 09/11/2017); Intervju 63; Intervju 78: Asociрани profesor pri Departmanu političkih nauka Univerziteta u Prištini (Pristina, 18/12/2017); Intervju 94: Visoki predstavnik Katoličke crkve/Eparhije na Kosovu (Pristina, 26/12/2017); Intervju 66: Clan Kosovske skupštine, NDS (Pristina, 07/12/2017); Intervju 61: Bivši visoki zvaničnik Kosova (Pristina, 06/12/2017); Intervju 35: Clan Kosovske skupštine, KDTP (6+), (Pristina, 23/11/2017); Intervju 100: Visoki predstavnik Kosovskog centra za studije bezbednosti (KCSS) (Pristina, 10/01/2018); Intervju 99: Aktivista civilnog društva i politički analitičar (Pristina, 04/01/2018); Intervju 74: Visoki zvaničnik političke partije NISMA i Clan Kosovskog pregovaračkog tima tokom Bečkih pregovora o budućem statusu Kosova (2005-2007) (Pristina, 12/12/2017); Intervju 51: Clan Kosovske skupštine, DSK (Pristina, 01/12/2017); Intervju 80: Advokat & predavač Evropskog i međunarodnog prava pri Univerzitetu 'Isa Boletini' u Mitrovici (Mitrovica, 18/12/2017); Intervju 14: Profesor Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Prištini (Pristina, 16/11/2017); Intervju 57; Intervju 75: Bivši visoki zvaničnik pri Skupštini Kosova (Pristina, 13/12/2017); Intervju 39; Intervju 96; Intervju 92: Clan Kosovske Akademije nauka i umetnosti (ASHAK) (Pristina, 26/12/2017); Intervju 54: Clan Kosovskog pregovaračkog tima tokom Bečkih pregovora o budućem statusu Kosova (2005-2007) (Pristina, 01/12/2017).

²⁶Intervju 11.

²⁷Intervju 27.

²⁸Intervju 51.

²⁹Intervju 46.

³⁰Zvanični izveštaj Kosovske carine, od 27 Februara 2018. Godine.

³¹Ibid.

³²Intervju 14; Intervju 49.

³³Intervju 83.

posebno kada se govori o stvaranju neke pogodnije klime za strane investicije. Drugim rečima, kao što i sami ispitanici tvrde, iako je "zbog dijaloga, Kosovo relativno stabilno, to nije rešilo a ni uklonilo sve brige koje investitori mogu imati u smislu pravnog statusa zemlje, jer neki od njih mogu imati i određene brige u vezi s tim."³⁴ Drugi negativan aspekt se odnosi na uplitanje Srbije u energetske sistem Kosova,³⁵ koji državu košta milion evra godišnje. Jedan profesor ekonomije ističe da protivljenje Srbije članstvu Kosova u međunarodnim ekonomskim i političkim organizacijama na kraju šteti Kosovskoj ekonomiji, a tu je i činjenica da se lokalni Srbi sa severa Kosova, uprkos tome što koriste njene resurse, i dalje suprotstavljaju državnosti i institucijama Kosova.³⁶ Većina ispitanika tvrdi da dijalog nije pomogao ekonomskom razvoju Kosova.³⁷ I zaista, skoro 2 od 3 ispitanika³⁸ ne vide nikakav pozitivan uticaj dijaloga na ekonomiju, u poređenju sa 1 od 6³⁹ njih koji tvrde suprotno, dok 1 od 5 njih⁴⁰ koji ne vide bilo kakav pozitivan ili negativan uticaj na ekonomiju.

Uprkos svemu ovome, većina ispitanika nije uzela u obzir uticaj SSP-a na Kosovsku ekonomiju, u smislu prednosti koje on stvara za Kosovski poslovni sektor, kao ni to da Kosovo sada ima pristup na zajedničko tržište od oko 50 miliona potrošača. Iako sporazum nije direktan rezultat dijaloga, potpisivanje SSP-a je usko povezano sa ukupnim napretkom u dijalogu.

3.3. Uticaj dijaloga na evroatlantske integracije Kosova i na njeno puno učešće u međunarodnom sistemu/zajednici

Iako je Briselski dijalog prvenstveno vezan za odnose između Kosova i Srbije, on je ipak komplikovano povezan i sa drugim domaćim i regionalnim/međunarodnim procesima. Bez obzira na činjenicu da su Kosovo i Srbija postigle sporazum o regionalnoj zastupljenosti Kosova, od koje se očekivalo da će Kosovu omogućiti učešće u različitim

³⁴Intervju 22.

³⁵Intervju 14.

³⁶Intervju 43.

³⁷Intervju 38; Intervju 48.

³⁸Intervju 55; Intervju 28; Intervju 37; Intervju 11; Intervju 25; Intervju 36; Intervju 27; Intervju 60; Intervju 45; Intervju 56; Intervju 15; Intervju 1; Intervju 43; Intervju 21; Intervju 85; Intervju 17; Intervju 87; Intervju 30; Intervju 9; Intervju 52; Intervju 91; Intervju 41; Intervju 79; Intervju 98; Intervju 8; Intervju 34; Intervju 38; Intervju 26; Intervju 33; Intervju 68; Intervju 16; Intervju 23; Intervju 48; Intervju 72; Intervju 80; Intervju 71; Intervju 31; Intervju 24; Intervju 67; Intervju 44; Intervju 40; Intervju 13; Intervju 6; Intervju 14; Intervju 32; Intervju 7; Intervju 69; Intervju 62; Intervju 57; Intervju 3; Intervju 39; Intervju 76; Intervju 20; Intervju 5; Intervju 50; Intervju 82; Intervju 65; Intervju 29; Intervju 88; Intervju 70; Intervju 73; Intervju 42.

³⁹Intervju 59; Intervju 2; Intervju 83; Intervju 4; Intervju 97; Intervju 12; Intervju 81; Intervju 90; Intervju 46; Intervju 95; Intervju 19; Intervju 64; Intervju 86; Intervju 10; Intervju 53; Intervju 18.

⁴⁰Intervju 47; Intervju 84; Intervju 22; Intervju 63; Intervju 78; Intervju 49; Intervju 94; Intervju 66; Intervju 61; Intervju 35; Intervju 99; Intervju 100; Intervju 74; Intervju 51; Intervju 75; Intervju 89; Intervju 96; Intervju 92; Intervju 54.

regionalnim organizacijama i sastancima, pod uslovom da je reč "Kosovo" pratila zvezdica i fusnota, Srbija je pokazala da je nepopustljivi protivnik članstva Kosova u međunarodnim organizacijama. Zbog toga je uspeh Kosova u povećanju njenog učešća u regionalnim forumima ostao ograničen. Prema rečima jednog bivšeg vladinog zvaničnika, uprkos očekivanju da će Kosovo postati član svih regionalnih organizacija, "u svakom od njih je bilo specifičnih uslova, i u svakom od njih Srbi nisu igrali pravedno, već su pokušavali blokirati gde god su stigli, odugovlačiti tamo gde mogu, ili su pak pokušavali smanjiti bitnost Briselskog sporazuma o članstvu i učešću Kosova, tamo gde su to mogli učiniti."⁴¹

Opstrukcija Srbije je pre svega postala vidljiva 2015. godine, u slučaju prijave Kosova za članstvo u UNESCO-u. Ne samo da je Srbija uspeła da ograniči međunarodnu podršku za članstvo Kosova, već je vodila i agresivnu i osuđujuću kampanju protiv Kosova, koja ju je predstavila u izuzetno negativnom svetlu. Članstvo u UNESCO-u je trebalo da najavi novu era u spoljnoj politici Kosova, i prelazak sa individualnih priznanja u članstvo u međunarodnim organizacijama. Ma koliko blizu bilo, neuspeh učlanjivanja u UNESCO-u ostaje najveći neuspeh spoljne politike Kosova.

Uprkos tome, iako država nije uspeła da postigne učlanjivanje u bilo kojoj značajnoj međunarodnoj političkoj i kulturnoj organizaciji, ona se ipak probila u sportu, jer se, uprkos odbijanju Srbije, prvo učlanila u Međunarodni olimpijski komitet (MOK), a od nedavno i u FIFA i UEFA. Ovo ima ogroman uticaj na omladinu, jer Kosovski sportski klubovi sada mogu učestvovati na međunarodnim takmičenjima u fudbalu, košarci, džudou, itd. Istovremeno, neke međunarodno poznate ekipe (ka npr. Milan, Barcelona, itd.) pokazuju interesovanje za mlade, slanjem njihovih skauta kako bi identifikovali talente na Kosovu.

Uprkos svemu, nekoliko ispitanika naglašava važnost dijaloga u vezi napretka Kosova na evropskoj agendi integracije, pa čak i u smislu postizanja većeg priznanja na međunarodnom nivou:

⁴¹Intervju 39.

Bez dijaloga [Kosovo] ne bi moglo dobiti priliku za nova priznanja Kosova kao države. Štaviše, ne bi mogli ostvariti ni napredak za članstvo u EU ili u NATO-u. Dakle, ukoliko nemamo dobre odnose sa našim susedima, ne bi imali ni međunarodnu podršku za nova priznanja. Dijalog je jedino sredstvo koje se bavi problemima koje imamo sa Srbijom.⁴² Što se tiče Briselskih pregovora, oni imaju puno pozitivnih strana (...) bez dijaloga nema evropskih integracija ni za Srbiju ni za Kosovo, i stanovništvo bi u tom aspektu bilo najviše oštećeno.⁴³

Kosovo je međunarodni projekat, i zato je jasno naglašeno da se njeni problemi trebaju rešiti kroz dijalog. Bez dijaloga, Kosovo bi imalo posledice za njen napredak unutar Evropske agende.⁴⁴

Kosovo je ostvarilo dostignuća u jačanju suvereniteta, unapređenju svoje evropske agende, kao i u broju međunarodnih priznanja zemlje. Štaviše, Kosovo sada ima mogućnost da napreduje na putu integracija u međunarodne mehanizme, zato što je dijalog otvorio ovu priliku za Kosovo. Bez dijaloga, Kosovo i Srbija bi izgubili mnogo⁴⁵.

Kroz Briselski dijalog Kosovo je ostvarilo svoje efekte po pitanju normalizacije odnosa sa Srbijom; on je na neki način proglasio pouzdanost naše zemlje, tj da smo spremni rešiti nedoumice na miran način.⁴⁶

Pozitivna klima, kao rezultat dijaloga, je bila korisna za proširenje regionalnog uključivanja Kosova, kao i za olakšavanje formiranja konsenzusa unutar EU, u smislu kosovskog puta ka EU, i uspostavljanja bilateralnih ugovornih odnosa u formi SSP-a. Isto tako, dijalog- uz puno učešće obe zemlje - je imao pozitivne efekte i na jačanju regionalne saradnje, kroz "Berlinski proces".

Berlinski proces je Kosovu doneo značajne prednosti, u smislu njenog učešća u ovoj velikoj inicijativi EU, gde učestvuje kao ravnopravna sa Evropskom unijom i svojim susedima, u smislu realizacije projekata i učešća u procesu dobijanja projekata u transportu ili u usvajanja većih regionalnih inicijativa.⁴⁷

⁴²Intervju 1.

⁴³Intervju 90.

⁴⁴Intervju 91.

⁴⁵Intervju 7.

⁴⁶Intervju 59.

⁴⁷Grupa za istraživanje Balkanskih politika (BPRG) (2018) *Berlinski proces za Zapadni Balkan: Koristi i izazovi za Kosovo*. http://balkansgroup.org/wp-content/uploads/2018/01/THE-BERLIN-PROCESS-FOR-THE-WESTERN-BALKANS_GAINS-AND-CHALLENGES-FOR-KOSOVO.pdf

Nasuprot ovome, prema nekim od ispitanika "Kosovo je poslužilo kao most Srbiji, kako biu cilju integracije u EU postigla sve što je želela postići,"⁴⁸ ali i da je jedini efekat bio "rehabilitovanje Srbije kao normalne države."⁴⁹ S druge strane, naglašavaju oni, koristi Kosova su bili značajno ograničenije, naročito u smislu njene integracije u EU.

U stvari, dostignuća Kosova su ograničena samo na potpisivanju Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju sa EU, u 2015. godini; Kosovo i dalje ostaje jedina zemlja zapadnog Balkana koja nema viznu liberalizaciju sa EU, i koja nije podnela zahtev za status zemlje kandidata. Štaviše, uprkos početnom optimizmu unutar političkih krugova EU i Kosovskih lidera, EU još uvek ne govori jednoglasno kada je u pitanju Kosovo, sve dok 5 država članica koje nisu priznale Kosovo budu ostale čvrsto u pozicijama da ne priznaju njenu nezavisnost. Pored toga, dijalog u Briselu nije bio od koristi ni u omogućavanju Kosovu da ukloni određene prepreke, u cilju unapređenja saradnje sa državama koje je nisu priznale, ali i samog njenog međunarodnog položaja. Na primer, uprkos povećanoj slobodi kretanja ljudi i roba između Kosova i Srbije, odnosi Kosova i Bosne i Hercegovine se nisu poboljšali - uglavnom zbog rigidne pozicije rukovodstva Republike Srpske. Slično, uprkos indikacijama da bi Briselski dijalog mogao izazvati novi talas priznanja, uključujući i priznanja 5 zemalja članica EU, proces je stao, dok je novih priznanja bilo malo, daleko ispod onih u 2011. godini. Prema tome, 1 od 3 ispitanika⁵⁰ tvrdi da je napredak u dijalogu pozitivno uticao na evroatlantske integracije Kosova, dok gotovo polovina njih⁵¹ ne vidi nijedan pozitivan uticaj. Štaviše, u ovom kontekstu, jedan od četiri ispitanika je imao neutralno mišljenje o ovom pitanju.⁵² Slična raspodela mišljenja je izražena i oko uticaja napretka na priznanju i na punom učešću Kosova u međunarodnom sistemu/zajednici: jedan od četiri ispitanika⁵³ misli da je dijalog imao pozitivan uticaj, dok 1 od 2⁵⁴ tvrdi da ne vidi

⁴⁸Intervju 27.

⁴⁹Intervju 52.

⁵⁰Intervju 55; Intervju 83; Intervju 15; Intervju 12; Intervju 81; Intervju 21; Intervju 49; Intervju 90; Intervju 91; Intervju 46; Intervju 98; Intervju 8; Intervju 95; Intervju 19; Intervju 16; Intervju 48; Intervju 64; Intervju 24; Intervju 44; Intervju 86; Intervju 7; Intervju 62; Intervju 10; Intervju 20; Intervju 53; Intervju 5; Intervju 50; Intervju 65; Intervju 29; Intervju 18; Intervju 1.

⁵¹Intervju 22; Intervju 37; Intervju 11; Intervju 25; Intervju 27; Intervju 60; Intervju 45; Intervju 56; Intervju 4; Intervju 42; Intervju 85; Intervju 17; Intervju 87; Intervju 30; Intervju 52; Intervju 9; Intervju 41; Intervju 79; Intervju 34; Intervju 38; Intervju 33; Intervju 100; Intervju 26; Intervju 43; Intervju 68; Intervju 23; Intervju 72; Intervju 80; Intervju 71; Intervju 67; Intervju 40; Intervju 13; Intervju 6; Intervju 32; Intervju 69; Intervju 57; Intervju 3; Intervju 39; Intervju 76; Intervju 82; Intervju 88; Intervju 70.

⁵²Intervju 47; Intervju 28; Intervju 84; Intervju 36; Intervju 2; Intervju 63; Intervju 78; Intervju 94; Intervju 66; Intervju 61; Intervju 35; Intervju 99; Intervju 74; Intervju 51; Intervju 31; Intervju 14; Intervju 75; Intervju 89; Intervju 96; Intervju 92; Intervju 54; Intervju 73.

⁵³Intervju 59; Intervju 37; Intervju 83; Intervju 97; Intervju 15; Intervju 81; Intervju 49; Intervju 90; Intervju 46; Intervju 79; Intervju 98; Intervju 95; Intervju 19; Intervju 48; Intervju 64; Intervju 71; Intervju 44; Intervju 86; Intervju 7; Intervju 62; Intervju 10; Intervju 76; Intervju 53; Intervju 5; Intervju 50; Intervju 18.

⁵⁴Intervju 55; Intervju 28; Intervju 22; Intervju 11; Intervju 25; Intervju 84; Intervju 36; Intervju 27; Intervju 60; Intervju 45; Intervju 56; Intervju 4; Intervju 12; Intervju 43; Intervju 21; Intervju 85; Intervju 17; Intervju 87; Intervju 30; Intervju 52; Intervju 9; Intervju 91; Intervju 41; Intervju 8; Intervju 34; Intervju 38; Intervju 33; Intervju 26; Intervju 100; Intervju 68; Intervju 16; Intervju 23; Intervju 72; Intervju 80; Intervju 31; Intervju 67; Intervju 40; Intervju 13; Intervju 6; Intervju 14; Intervju 32; Intervju 69; Intervju 57; Intervju 3; Intervju 20; Intervju 82; Intervju 65; Intervju 29; Intervju 88; Intervju 70; Intervju 73; Intervju 42.

neki pozitivan uticaj. Sa druge strane, 1 od 5 ispitanika⁵⁵ smatra da ne vidi neki pozitivan ali ni negativan uticaj.

3.4. Dijalog u kratkim crtama

Više od sedam godina pregovora proizvelo je značajna i esencijalna dostignuća za Kosovo, ali potpuna normalizacija odnosa još uvek ostaje nerešeno pitanje. Agresivna kampanja Srbije protiv međunarodnih priznanja Kosova, članstva u međunarodnim organizacijama, kao i potpuna instrumentalizacija Srpske liste od strane vladajuće elite u Srbiji pokazuju ograničeni uticaj koji dijalog ima na potpunu normalizaciju odnosa između dva suseda.

Ukratko, uprkos najvećem ostvarenju - normalizaciji dijaloga,⁵⁶ trenutni format Briselskog dijaloga dostigao je svoj limit,⁵⁷ i teško da će postići bilo kakve druge značajne rezultate bez promene njegovog formata i iniciranja jednog pravno obavezujućeg sporazuma između dve države. Trenutni status-kvo postao je nepremostiv, i on samo povećava rizik od obnavljanja nasilja i političke nestabilnosti u regionu. Smanjena američka posvećenost Balkanu, u kombinaciji sa povećanim ruskim mešanjem, ali i jedna rastrojena, neujedinjena i neodlučna EU, su uticali na tome da status-kvo na Kosovu i regionu postane nepremostiv.⁵⁸

Važno je da je "kreativnoj dvosmislenosti" EU i njenom "statusno neutralnom" pristupu, koji je bio važan za prekid pat pozicije iz 2011. godine, ne samo da je sada istekao "rok upotrebe", već je nastavak dijaloga i postizanje nekog novog sporazuma učinilo nemogućim bez suočavanja sa ključnim pitanjem o statusu Kosova. Praksa je pokazala da, iako je sporazum iz 2013. godine pretpostavljao da je kosovski pravni sistem neprikosnoven unutar teritorije Kosova, insistiranje Srbije na statusno neutralnom karakteru sporazuma često postalo nepremostiva barijera za primenu njenih odredbi i drugih sporazuma. Isto tako, "statusno neutralan" pristup EU postala je glavna prepreka

⁵⁵Intervju 47; Intervju 2; Intervju 63; Intervju 78; Intervju 94; Intervju 66; Intervju 61; Intervju 35; Intervju 99; Intervju 74; Intervju 51; Intervju 24; Intervju 75; Intervju 39; Intervju 89; Intervju 96; Intervju 92; Intervju 54.

⁵⁶Intervju 98.

⁵⁷Intervju 24.

⁵⁸Daniel P. Server (2017) 'Razrešenje balkanskih mirovnih sporazuma,' *Savet za spoljne odnose*, 8 Novembar, https://www.cfr.org/report/unraveling-balkans-peace-agreements?utm_medium=social_share&utm_source=li

za Kosovo, odnosno za njen put evropskih integracija, kao što se naglašava i u samoj strategiji EK iz februara 2018. godine.

4. Priprema za "grand finale": kakva vrsta dijaloga i formata?

Uprkos nadmoćnim stavovima Brisela da je dosadašnji dijalog bio uspешan u uspostavljanju neke vrste saradnje između Kosova i Srbije, i da je on proširio institucionalno prisustvo Kosova na područja u kojima dominiraju Srbi, kombinacija faktora vezanih za umor međunarodnih aktera angažovanih u regionu, straha od rastućeg uplitanja Rusije, ali i opšteg utiska da status-kvo nije prihvatljiv, čini se da su usmerili razvoj u pravcu jednog novog, i možda konačnog sporazuma između Kosova i Srbije. Konkretno, Nemačka i SAD su skloni iskoristiti uslove EU (konkretno Poglavlje 35) kako bi primorali Srbiju ići put jednog pravno obavezujućeg sporazuma sa Kosovom, koji bi na kraju stabilizovao region.

Strategija proširenja EU za Zapadni Balkan jasno ističe put ka potpunoj normalizaciji odnosa između Kosova i Srbije. U stvari, potrebno je postojanje jednog sveobuhvatnog, pravno obavezujućeg sporazuma o normalizaciji odnosa između Srbije i Kosova, kako bi obe zemlje mogle napredovati na svojim evropskim putevima.⁵⁹ Ovo je takođe potvrdila i Visoka predstavnica/potpredsjednica, Federika Mogherini, koja je izjavila da će "jedan sveobuhvatni, pravno obavezujući sporazum o normalizaciji odnosa između Srbije i Kosova biti bitan za njihov napredak na evropskom putu."⁶⁰ U ovom smislu, EU očekuje da će Srbija do kraja 2019. godine ispuniti potrebne repere, koji uključuju zatvaranje Poglavlja 35⁶¹ i postizanje sporazuma sa Kosovom. Isto tako, Kosovo će imati značajnu korist od konačnog sporazuma o normalizaciji odnosa sa Srbijom.⁶² Prema nekim njemačkim diplomatama, do trenutka kada Srbija bude zatvorila sva poglavlja, navodno u 2023. godini, značajan deo ovih sporazuma između dve zemlje trebalo bi da već bude

⁵⁹ Evropska Komisija (2018) Komunikacija iz Komisijom za Evropskog parlamenta, Savetom, Evropskim ekonomskim i socijalnim odborom i Komitetom regiona (str. 17). Dostupno na: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/communication-credible-enlargement-perspective-western-balkans_en.pdf

⁶⁰ Evropska služba za spoljne poslove (2018). Strategija za Zapadni Balkan: EU određuje jasan put za pristupanje. Dostupno na: https://ec.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/39450/western-balkans-strategy-eu-sets-out-clear-path-accession_en

⁶¹ Vidi fusnotu 59 (str. 8).

⁶² Vidi fusnotu 59 (str.8).

primenjivan. Ovo je veoma ambiciozan program, koji će zahtevati široku saradnju i koordinaciju na tri nivoa. Unutar Kosova, Kosovske elite i institucije trebaju iskoristiti ovu priliku i pripremiti se što je brže moguće. U Srbiji je u toku "unutrašnji dijalog," koji je pojačao diskusije i rasprave o mogućem dogovoru s Kosovom, iako još nedostaje definisanje konkretnih rešenja. Uprkos navedenoj volji međunarodne zajednice i institucija EU, izgleda da nedostaje koordinacija kako bi proces uspeo. EU, uz podršku ključnih država članica i SAD-a, mora predstaviti okvir kako bi podržao Kosovo i Srbiju u pravcu zaključivanja ovog sveobuhvatnog cilja.

Većina ispitanika, posebno kosovskih Albanaca, iskazuju svoje kritike, naglašavajući ograničenja i nedostatke tekućeg dijaloga; oni su skloni kriviti Srbiju zbog ometanja dijaloga ili za neuspeh implementacije već potpisanih sporazuma. Drugi kritični element koji može potkopati proces, i koji je naglašen u radionicama,⁶³ vezan je sa lošom performansom kosovskih državnih institucija, u domaćem i u regionalnom kontekstu (npr. Slaba vladavina, korupcija i organizovani kriminal, demarkacija granice sa Crnom Gorom itd.). Jedan broj ispitanika je naveo činjenicu da dijalog nije proizveo više rezultata zbog nespremnosti Srbije da poštuje sve sporazume i da raspusti svoje državne strukture na Kosovu. Stoga, prema jednom univerzitetskom profesoru iz Prištine, "alternativa bi bila organizovanje dijaloga zasnovanog na principu da se nijedan novi sporazum ne može postići pre implementiranja postojećih."⁶⁴

Prema bivšem premijeru Kosova, postoji ključna razlika u tome kako Kosovo i Srbija shvataju dijalog. Prvo, dok Kosovo ima za cilj integraciju Srba u kosovski sistem i društvo, Srbija teži da ih dezintegriše/distancira od Albanaca i kosovskih institucija. Drugo, dok Kosovo radi na akomodiranju lokalnih Srba unutar kosovskog sistema, Srbija pokušava da dijalog iskoristi za prilagođavanje svojih institucija i zakona na Kosovu, kako bi kosovski Srbi postali deo srpskog sistema i društva, iako su fizički deo Kosova.⁶⁵

Jedan broj ispitanika govori u prilog aktivnije uloge lokalnih Srba u procesu. Jedan opozicioni poslanik je izjavio da je glavni cilj dijaloga između Prištine i Beograda

⁶³Radionica sa predstavnicima civilnog društva, akademskim i medijskim organizacijama, koju su organizovali BPRG i RIDEA, u Prištini, 19/12/2017; Radionica sa civilnim društvom, akademskim predstavnicima i predstavnicima medija, u organizaciji RIDEA i BPRG, u Prištini, 16/01/2018.

⁶⁴Intervju 28.

⁶⁵Intervju 59.

stvaranje situacije u kojoj kosovske Srbe predstavlja Beograd; "Iako se to smatralo kao prečica za normalizaciju odnosa između Srba i Albanaca, po mnogim nalazima efekat takvog pristupa se pokazao štetnim. Kosovski Srbi su izgubili priliku za jedno autentično lokalno zastupanje; lokalne srpske stranke su prestale funkcionisati, kao i sama komunikacija između Albanske većine i lokalnih Srba."⁶⁶ Prema mišljenju jednog romskog poslanika u Skupštini Kosova, učešće kosovskih Srba u dijalogu, kao deo kosovske ekipe, povećalo bi njihovu odgovornost i javnu reč.⁶⁷ Druga alternativa bi bila "da Kosovo pokrene dijalog sa lokalnim Srbima, znači jedan otvoreni demokratski i društveni dijalog, u krajnjem slučaju o razvoju."⁶⁸

Bez ikakve sumnje, opšti stav na Kosovu je da je trenutni format dijaloga dostigao svoj limit i da je sada potreban prelazak na završnu fazu dijaloga, koja bi dovela do potpune normalizacije odnosa između dve države. Ili, kako je jedan iskusni novinar jednog od prištinskih dnevnika rekao, "ne verujem da bi obustavljanje dijaloga bilo korisno, ali istovremeno, ni nastavak dijaloga zasnovanog na istim premisama neće doneti nikakve koristi."⁶⁹

4.1. Koji bi trebali biti ciljevi novog dijaloga?

Prema rećima ispitanika, kada je reč o završnoj fazi dijaloga najvažniji faktor se odnosi na vremenski okvir i na jasnu mapu puta. Ili, kao što je izjavio savetnik kosovskog predsednika, "ni Kosovo ni Srbija nemaju potencijala da ostanu taoci jednog beskrajnog dijaloga i u narednih 10 godina."⁷⁰ Znači, postoji jaka potreba za jednim okvirom dijaloga koji bi uključio jasan vremenski period i jasan put za Kosovo, i gde Srbija ne bi blokirala kosovsku međunarodnu zakonitost, što takođe znači i zagarantovan put ka UN-u i uzajamnom priznavanju."⁷¹

Drugi važan faktor se odnosi na političku i pravnu dvosmislenost; sledeća faza dijaloga bi trebala izbeći dvosmislenost, koja se pokazala vrlo problematična kada je u pitanju

⁶⁶Intervju 41.

⁶⁷Intervju 36.

⁶⁸Intervju 38.

⁶⁹Intervju 37.

⁷⁰Intervju 1.

⁷¹Intervju 22; Intervju 84; Intervju 83; Intervju 56; Intervju 15; Intervju 32; Intervju 82.

implementacija postojećih sporazuma.⁷² Kao što je jedan naučnik iz Prištine rekao, "Ako dijalog nastavi da proizvodi sporazume koji se neće sprovesti, onda nema smisla da se dijalog održi samo radi dijaloga, jer se on pretvara u predstavu od koje koristi ima samo politička klasa na Kosovu i Srbiji, ali ne i sami građani."⁷³ Dakle, postoji potreba za jednim dijalogom koji uključuje konačni formalni i pravno obavezujući sporazum, u formi sporazuma o dobrosusedskim odnosima i saradnji, ratifikovan od strane dva odgovarajuća parlamenata.⁷⁴

Dodatni važni ciljevi dijaloga koje su predložili ispitanici uključuju i normalizaciju odnosa koji garantuju puno međunarodno članstvo Kosova, bez promene ustavnog poretka Kosova i sa eksplicitnim garancijama i rokovima o članstvu u EU - i za Kosovo i za Srbiju⁷⁵. Neki pak naglašavaju potrebu za uključivanjem međusobnih obaveza i garancija za zaštitu i poštovanje manjinskih prava na Kosovu i u Srbiji, kao i jasnu obavezu da se radi zajedno za jednu svetliju budućnosti, bez ometanja jedno drugog, jer samo priznavanje (implicitno ili eksplicitno) nije dovoljno ukoliko obe zemlje ne sarađuju jedna sa drugom u budućnosti.⁷⁶

Neki od ispitanika su naglasili važnost usredsređivanja na pitanja koja su u prvom redu posvećena građanima, i da se tek posle toga pređe na glavna pitanja. Dijalog treba da se bavi konkretnim rešenjima za dobrobit stanovništva, jer ako se reše svakodnevni problemi građana i postizanje konačnog rešenja će biti mnogo lakše.⁷⁷ Što se tiče implementacije već postojećih sporazuma, druga je grupa ispitanika naglasila neophodnost osavremenjavanja samog oblika implementacije.⁷⁸ Ukratko, kako je već navedeno, ovo su samo neki od stavova ispitanika u vezi ciljeva vezanih za novu fazu dijaloga.

⁷²Intervju 37; Intervju 44.

⁷³Intervju 68.

⁷⁴Intervju 59; Intervju 25; Intervju 36; Intervju 2; Intervju 27; Intervju 60; Intervju 63; Intervju 12; Intervju 85; Intervju 17; Intervju 41; Intervju 46; Intervju 19; Intervju 23; Intervju 48; Intervju 80; Intervju 75; Intervju 20; Intervju 50; Intervju 73; Intervju 42.

⁷⁵Intervju 37; Intervju 61; Intervju 38; Intervju 74; Intervju 51; Intervju 24; Intervju 54.

⁷⁶Intervju 55; Intervju 4; Intervju 1; Intervju 81; Intervju 49; Intervju 91; Intervju 79; Intervju 68; Intervju 99; Intervju 40; Intervju 89; Intervju 70.

⁷⁷Intervju 93; Intervju 30; Intervju 94; Intervju 90; Intervju 66; Intervju 13; Intervju 86; Intervju 62; Intervju 57; Intervju 3; Intervju 88.

⁷⁸Intervju 11; Intervju 43; Intervju 95; Intervju 18; Radionica sa civilnim društvom, Akademijom i predstavnicima medija, organizovana od strane RIDEA i BPRG, u Prištini, 16/01/2018.

4.2. Kako organizovati novi dijalog? Ko bi trebalo biti uključen?

Stavovi ispitanika o novom formatu dijaloga i o učesnicima su veoma različiti. Neki ispitanici tvrde da bi Kosovo trebalo insistirati na pojačanoj ulozi SAD-a i Nemačke.⁷⁹ Zapravo, i predsednik i premijer Kosova⁸⁰ su već ponovili zahtev za direktnijom američkom intervencijom u procesu. Prema rečima jednog bivšeg visokog zvaničnika Kosova u dijalogu između Prištine i Beograda, olakšanog od strane EU, "završna faza treba imati jasan vremenski okvir, mora biti fokusirana, kraća, i biti posredovana od strane EU i SAD-a. Mislim da bi posredovanje (umesto olakšanja) treće strane garantovalo konačni završetak, i potaknuo Srbiju na implementaciji sporazuma."⁸¹ Uključivanje SAD-a smatra se vrlo neophodnim, s obziromna činjenicu da EU ne govori jednoglasno kada je u pitanju Kosovo, kao rezultat 5 zemalja članica koje ne priznaju njenu nezavisnost.

Ono što je vrlo važno je da su mnogi ispitanici govorili u korist šire inkluzivnosti⁸² u dijalogu, uključujući civilno društvo i akademsku zajednicu, a možda i uspostavljanje jedinstvene ekipe,⁸³ slično onoj iz perioda 2005-2007. Nesrpske manjine bi takođe želele jače učešće njihovih predstavnika u budućim pregovorima.⁸⁴ Dosta ispitanika je pokrenulo i pitanje nedostatka transparentnosti i šireg javnog informisanja.⁸⁵ Oni konkretno predlažu da Skupština Kosova ima ključnu ulogu u procesu.⁸⁶ Od posebnog je značaja i izgradnja šireg društvenog i nacionalnog konsenzusa, a možda i organizovanje referenduma⁸⁷ o sporazumu. Prema jednom od poslanika skupštine:

Kako bi ušlo u novu fazu dijaloga sa Srbijom, Kosovo mora prvo imati svoj unutrašnji politički konsenzus, tj da sami sebi odgovorimo što nam znači normalizacija, da definišemo naše 'crvene linije' i da tražimo strogo vremensko ograničenje, na maksimalno osamnaest meseci.⁸⁸

⁷⁹Intervju 73; Intervju 62; Intervju 75; Intervju 59; Intervju 51.

⁸⁰Beta (2017) 'Haradinaj želi da se SAD pridruži pregovorima o Kosovu,' *B92*, 9 Jun. https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2017&mm=06&dd=09&nav_id=101508

⁸¹Intervju 46.

⁸²Intervju 47; Intervju 100; Intervju 7; Intervju 10; Intervju 92; Intervju 5.

⁸³Intervju 35; Intervju 55; Intervju 59.

⁸⁴Intervju 35.

⁸⁵Intervju 12; Intervju 45; Intervju 70; Intervju 13; Intervju 29.

⁸⁶Intervju 45; Intervju 97; Intervju 78; Intervju 21; Intervju 87; Intervju 9; Intervju 26; Intervju 16; Intervju 67; Intervju 69; Intervju 33; Intervju 52; Intervju 37; Intervju 11; Intervju 67; Intervju 34; Intervju 48.

⁸⁷Intervju 4.

⁸⁸Intervju 23.

Mislim da ovo nije pitanje samo jedne političke partije, niti samo jednog sektora našeg stanovništva, već je to nacionalni interes, tj pitanje našeg nacionalnog interesa. Zato mislim da bi se trebao uključiti celokupni politički spektar, kao u prošlosti, kada smo imali Ekipu jedinstva, kada se sa Srbijom razgovaralo o određenim pitanjima, itd.⁸⁹

Politički konsenzus se smatra neophodnim, s obzirom na politički razdor koji se pojavio na Kosovu u poslednjih nekoliko godina, vezano za pitanje demarkacije granice sa Crnom Gorom, dijaloga sa Srbijom, ali i krhke vlade (u smislu ograničene podrške u parlamentu).⁹⁰

Međutim, prema bivšem zameniku ministra inostranih poslova Kosova:

Ne slažem se da postoji bilo kakvo posebno vreme kad bi se mogao dobiti potpuni konsenzus o dijalogu. Ne mislim da je postojao konsenzus ni o dijalogu u Kolumbiji, mislim da nije postojao konsenzus ni u Irskoj, iako je konsenzus najviše potegnuto pitanje kroz istoriju u vezi postavljenih pitanja. Ako ga možete ratifikovati, ako možete glasati o njemu, onda je to to. Ne možete vi naterati svakog na pristanak na nešto, jer imate nacionaliste, liberale, desnicu, levicu, znači i ljude u vladi i one protiv vlade.⁹¹

Predsednik Kosova, Hašim Tači je već najavio da namerava sastaviti Ekipu jedinstva, kao pripremu za završnu fazu dijaloga.⁹² Opozicija i neki od nezavisnih posmatrača su se usprotstavili ideji, dovodeći u pitanje vjerodostojnost g. Tačija da u ime Kosova vodi proces. "Format je manje relevantan, sve dok su ciljevi jasni i sve dok postoji širok politički konsenzus o tim ciljevima, a onda mi, političke stranke, trebamo imenovati predstavnika; ko kaže da bi to trebalo biti predsednik Kosova, ukoliko želimo nekoga ko je verodostojniji od njega?"⁹³

Drugi tvrde da, pošto je Kosovo država koja ima svoje institucije one trebaju, u konsultacijama sa opozicijom, preuzeti vođstvo, dok civilno društvo treba imati konsultativnu ulogu.⁹⁴ Prema rečima nekih od učesnika u radionici,⁹⁵ dijalog na predsedničkom nivou bi oštetio Kosovo, jer dok je gospodin Vučić na vrhuncu svoje

⁸⁹Intervju 51.

⁹⁰Radionica sa civilnim društvom, akademskim predstavnicima i predstavnicima medija u organizaciji BPRG i RIDEA, u Prištini, 19/12/2017.

⁹¹Intervju 18.

⁹²Tači: Za pregovore se treba sastaviti Ekipa jedinstva, *European Western Balkans*, 30 August 2017. <https://europeanwesternbalkans.com/2017/08/30/thaci-unity-team-established-negotiations/>

⁹³Intervju 23.

⁹⁴Intervju 24.

⁹⁵Radionica sa civilnim društvom, akademskim predstavnicima i predstavnicima medija u organizaciji BPRG i RIDEA, u Prištini, 19/12/2017.

političke moći, gospodin Taći se verovatno nalazi na najnižoj tački njegove političke moći i uticaja.

S druge strane, zabrinutost je pomenuta i zbog nedostatka jasnoće u smislu pregovaračkog okvira, ciljeva i kratkog vremenskog roka (2018-2019) za potpisivanje novog sporazuma, koji je spomenut među različitim institucijama EU i diplomatama; naročito se ovo smatra problematičnim za Kosovo, koje izgleda nema odgovarajuću institucionalnu stabilnost, širi politički konsenzus i jasne garancije po pitanju međusobnog priznavanja.⁹⁶ Isto tako, ostaje nejasno kako EU želi da dijalog dovede u novu fazu, bez primene postojećih sporazuma i sa nedostatkom odgovarajućeg mehanizma monitoringa.⁹⁷ Stoga, uzevši u obzir perspektivu intenzivnog diplomatskog perioda koji je pred nama, u radionici je predloženo da bi Kosovo moglo povećati svoju moć pregovaranja kroz: a) izgradnju unutrašnje političke kohezije, b) poboljšanje svog ugleda u inostranstvu; i c) razmišljanje o alternativama.⁹⁸

Drugi važni aspekt koji je diskutovan u jednoj od radionica bio je vezan za činjenicu da je ukupnu političku agendu Kosova u potpunosti dominirao Briselski dijalog. Zbog toga je predloženo da bi Kosovo, uporedo sa dijalogom⁹⁹, trebalo iznaći načine za nastavak svoje agende o izgradnji države, interno (institucionalne reforme u obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti, ekonomskom razvoju) i eksterno (međunarodna priznanja, ekonomska diplomatija, itd.).

Ukratko, mišljenja se razlikuju, od preovlađujuće ideje da pregovori moraju ući u njihovu završnu fazu, preko ideje o izgradnji nacionalne platforme¹⁰⁰ i šireg političkog konsenzusa sa parlamentom na čelu, do radikalne ideje da pregovore treba nastaviti tek nakon što se "Srbija izvini za zločine počinjene na Kosovu, nastavi sa priznavanjem nezavisnosti Kosova, i pristupi sporazumu o ratnim reparacijama, penzijskom fondu, povratku artefakata, itd."¹⁰¹

⁹⁶Radionica sa civilnim društvom, akademskim predstavnicima i predstavnicima medija u organizaciji BPRG i RIDEA, u Prištini, 19/12/2017.

⁹⁷Radionica sa civilnim društvom, akademskim predstavnicima i predstavnicima medija u organizaciji BPRG i RIDEA u Prištini, 16/01/2018.

⁹⁸Radionica sa civilnim društvom, akademskim predstavnicima i predstavnicima medija u organizaciji BPRG i RIDEA u Prištini, 19/12/2017.

⁹⁹Radionica sa civilnim društvom, akademskim predstavnicima i predstavnicima medija u organizaciji BPRG i RIDEA u Prištini, 16/01/2018.

¹⁰⁰ Intervju 14.

¹⁰¹ Intervju 25.

Takođe je dat i važan predlog o potrebi širenja obima dijaloga, tako da on unutar sebe uključi i dimenziju društvenog dijaloga između kosovskog i srpskog društva.¹⁰² Zajednički imenitelj je da se u završnoj fazi dijaloga trebaju direktno uključiti sve institucije, na bilo koji način; ovo bi moglo podrazumevati jedan jedinstven tim sastavljen od političkih partija i grupa interesa, uključujući civilno društvo i akademsku zajednicu, koji bi mogao delovati pod okriljem predsednika; jedan relevantni odbor u Skupštini Kosova; i posebnu kancelariju, u okviru Vlade Kosova (Kancelarija premijera), za sprovođenje sporazuma.

5. Diskusija potencijalnih scenarija

Vredi napomenuti da lista potencijalnih scenarija može biti prilično opsežna. Na primer, u 2014. godini Vlada Kosova je Briselu dostavila dokument sa glavnim tačkama o kojima se treba razgovarati u *završnoj fazi* pregovora. Dokument ima 5 glavnih tačaka: 1) Uspostavljanje međunarodne granice između dve države/demarkacija međudržavne granice između Kosova i Srbije; 2) Uzajamno priznanje obe države. Poštovanje dobrosusedskih odnosa između dve države i nemešanje jedna drugoj u suverenitet. Prestanak mešanja Srbije na Kosovu, u svim drugim oblastima koje nisu razmatrane ni Briselskim sporazumima od 19. aprila 2013. godine, ni tehničkim dijalogom; 3) Uspostavljanje međudržavne saradnje u oblastima od zajedničkog interesa, u skladu sa evropskim i evroatlantskim standardima; 4) Ratne reparacije; 5) Sukcesija po principu dezintegracije bivše Jugoslavije, gde je Kosovo bilo jedna od osam federalnih jedinica.¹⁰³

Važno je napomenuti da se za "grand finale" sa Srbijom ne priprema samo Kosovo. Srpske su vlasti isto tako pokrenule unutrašnji dijalog o Kosovu. Promovisan od strane Predsednika Srbije, Aleksandra Vučića, u novembru 2017. godine formirana je radna grupa koja će "saslušati stavove građana ... i rezimirati mišljenja." U toku je obimna javna rasprava o Kosovu, u koju su uključene NVO, političari i opinionisti. Dosadašnje diskusije su već proizvele nekoliko ideja koje se mogu rezimirati u nekoliko opcija oko

¹⁰²Intervju 24.

¹⁰³Vlada Republike Kosovo, Kabinet zamenika premijera Edite Tahiri (2014), Briselski dijalog - Teme za narednu fazu. Prishtina, Mart 29.

http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/BRUSSELS_DIALOGUE_TOPICS_FOR_NEXT_PHASE_310314-signed.pdf

kojih se formira politika.¹⁰⁴ Prva opcija je "ne činiti ništa, čekati, i odlagati" dok Rusija ne ojača. Do tada, kroz nekih 5-10 godina, Srbija se može boriti da vrati nezavisnost Kosova unutar njenih granica. Druga opcija uključuje održavanje status-kvoa, tj "govoriti samo o prvom sporazumu, i čekati dok EU i SAD ne pruže drugačiju opciju, iako i Rusija može u međuvremenu izneti na sto neke druge opcije..."¹⁰⁵ Treća opcija obuhvata "pregovore o sveobuhvatnom sporazumu, koji bi uključivao sve osim učlanjivanja Kosova u UN-u i njenog priznanja." Četvrta opcija uključuje najpoželjniju opciju, "sveobuhvatni sporazum sa priznavanjem pod srpskim uslovima ... Nezavisno Kosovo sa prilagođenim granicama." Ovo je privuklo široku podršku u Srbiji.¹⁰⁶ Srpske vlasti čekaju da im EU i njene države članice kažu šta je "minimum za postizanje sveobuhvatnog sporazuma ... , tvrdeći da bi još jedan Briselski sporazum, **Brisel dva**, mogao biti dovoljan kako bi se postigla potpuna normalizacija odnosa s Kosovom."¹⁰⁷ Po njihovom mišljenju, novi sporazum, koji bi se zasnivao na prvom sporazumu o normalizaciji odnosa, mogao bi pomoći Srbiji da zatvori Poglavlje 35, ali u praksi ne bi promenio stav Srbije o statusu Kosova.¹⁰⁸ Ovaj tip sporazuma bi mogao uključiti priznavanje autoriteta i jurisdikcije Kosova od strane Srbije, izmenu zakona Srbije sa uticajem na Kosovo, uklanjanje svih paralelnih struktura sa Kosova, sporazum o vazдушnom prostoru, itd. Kako tvrdi izvor blizak vladi u Beogradu, pre nego što se bilo kakva ozbiljna ponuda stavi na sto, Beogradsko rukovodstvo može, kao privremeno rješenje, predložiti "Uniju dve države."¹⁰⁹

Kao što se može videti, spisak tema koje je Kosovo predstavilo Briselu za završnu fazu pregovora, ali i spisak potencijalnih/hipotetičkih scenarija i modaliteta koji proizilaze iz "unutrašnjeg dijaloga" u Srbiji, su prilično obimni.

U nastavku, na osnovu intervjua i drugih izvora koji su objašnjeni u poglavlju o metodologiji, prikazaćemo ukratko tri scenarija i različite modalitete unutar njih, i diskutovati verodostojnost i verovatnoću njihove materijalizacije ali i, što je najvažnije, njihov potencijal za donošenje potpune normalizacije odnosa između Kosova i Srbije, i trajnog mira u regionu.

¹⁰⁴Intervjui Balkanske grupe sa članovima radne grupe, Beograd, Decembar 2017.

¹⁰⁵Ibid.

¹⁰⁶Intervjui Balkanske grupe sa vladinim zvaničnicima, opinionistima i analitičarima, Beograd, Oktobar-Decembar 2017. Za više: <http://www.novimagazin.rs/vesti/intervju-ivan-vejvoda-razmena-teritorija-sa-kosovom-nije-iskljucena>

¹⁰⁷Intervjui Balkan grupe, Viši zvaničnici vlade, Kancelarija za Kosovo i Metohiju, Beograd, Novembar 2017.

¹⁰⁸Ibid.

¹⁰⁹Ibid.

5.1. Scenario I: nastavak status-kvoa

Ovaj scenario obuhvata dva različita modaliteta:

I (a). Nema dijaloga (prekid dijaloga) - pristup "čekati i videti".

Prema ovom scenariju, koji je u donekle jedan neodgovoran scenario, ne bi uopšte bilo dijaloga, s obzirom na to da obe strane čvrsto stoje na svojim dijametralno suprotstavljenim stavovima o ključnim pitanjima, vezanim za status Kosova i za uplitanje Srbije na Kosovu. Ovakav bi scenario, najverovatnije, uticao na trenutnu etničku podelu i preklapanje kosovskih i srpskih institucija na Kosovu i, što je još gore, mogao bi čak rizikovati i trenutni nivo (relativne) stabilnosti i međuetničke političke komunikacije na Kosovu.

Dijalog između Kosova i Srbije, olakšan od strane EU, ostaje jedno veoma podeljeno i politizirano pitanje na Kosovu. Bez obzira na to, i uprkos razlici o tumačenju koristi od trenutnog dijaloga, te modalitetima i ciljevima budućeg dijaloga, većina ispitanika podržava dijalog kao sredstvo za pronalaženje rešenja za otvorena politička pitanja između Kosova i Srbije. Velika većina ispitanika tvrdi da dijalog nema alternativu.¹¹⁰ Odbijanje dijaloga bi imalo užasne posledice, uključujući dalju izolaciju Kosova i njenu celokupnu stagnaciju.¹¹¹ Mnogi od ispitanika naglašavaju rizik vezan za potencijalno povlačenje iz dijaloga:

Šta je plan B? Plan B je veza sa Istanbulom, Moskvom, Bliskim istokom; u geopolitičkom smislu za Kosovo ne postoji plan B [...] Bez dijaloga Kosovo bi išlo jednostranim koracima jedne "propale" države. Dijalog nema alternativu; moramo naučiti da živimo prema principu stvaranja jedne udobne zone sastavljene od aranžmana i kompromisa. Imajući u vidu dileme o izgradnji države s kojima se Kosovo suočava, ne postoji način da se one mogu rešiti bez nekog oblika kompromisa.¹¹²

S druge strane, ostali tvrde da bi povlačenje iz dijaloga poslužilo samo oslabljenju položaja Kosova u međunarodnim odnosima, pri čemu se Kosovo ne bi smatralo kao

¹¹⁰Intervju 57; Intervju 63; Intervju 55; Intervju 53; Intervju 31; Intervju 20; Intervju 7; Intervju 36; Intervju 86; Intervju 76; Intervju 9; Intervju 39.

¹¹¹Intervju 40; Intervju 1.

¹¹²Intervju 47.

faktor stabilnosti već kao izvoznik problema.¹¹³ Neki od intervjuisanih smatraju da prekidanjem dijaloga neće biti napretka ka evropskoj integraciji, status srpske zajednice se neće poboljšati, dok će tenzije dodatno rasti.¹¹⁴

Štaviše, ispitanici misle da će se, kao rezultat, kosovska strana predstaviti kao nekooperativna i nezainteresovana za dijalog,¹¹⁵ te da to može dovesti do potpunog prekida implementacije potpisanih sporazuma.¹¹⁶

Još gore, odbijanje dijaloga bi moglo dovesti i do rizika "klizanja u pravcu svih vrsta ekstremnih opcija i nasilnih scenarija,"¹¹⁷ a to bi "bilo štetno za ceo proces, jer ako ne razgovaraš onda bi mogao ići u rat, a ako ne želiš ići u rat onda moraš razgovarati."¹¹⁸ Postoji strah da bi povlačenje iz dijaloga vratio status-kvo-ante: "Stvari bi se mogle vratiti na početak, i moglo bi biti uništeno sve što je Kosovo postiglo do sada, tj mogli bismo upasti u situaciju u kojoj ne bismo imali pristup u taj deo [sever Kosova]."¹¹⁹

Umesto prekida dijaloga, mnogi ispitanici su naveli potrebu da se on redefiniše. Prema nekim sagovornicima, umesto da se dijalog prekine, "Kosovo treba da ga učini pogodnim za svoje strateške interese"¹²⁰ kroz, "jačanje svoje pozicije u dijalogu."¹²¹ Drugi poslanik skupštine predlaže da bi "Kosovo trebalo u potpunosti promeniti svoj pristup: tj umesto dijaloga o normalizaciji, trebalo bi da razgovaramo o dijalogu o dobrosusedskim odnosima."¹²² Jedan opozicioni poslanik insistira na tome da se moglo doći do drugačijeg pristupa dijalogu: onom gde pre početka pregovora Kosovo priprema nacionalnu platformu sa jasnim ciljevima - nešto što je postojalo kod Srbije.¹²³

Predložena alternativna opcija bi bila prekid dijaloga sa Srbijom, i njegova zamena dijalogom sa lokalnim Srbima. Razni predstavnici lokalnih Srba, nealbanskih zajednica i neke opozicione figure sa Kosova tvrde da je unutrašnji dijalog sa kosovskim Srbima veoma bitan, ali ne i zamena za dijalog sa Beogradom.¹²⁴ Prema rečima jednog od

¹¹³Intervju 47; Intervju 84; Intervju 31.

¹¹⁴Intervju 93; Intervju 90; Intervju 71.

¹¹⁵Intervju 2; Intervju 8; Intervju 99.

¹¹⁶Intervju 83; Intervju 85; Intervju 21; Intervju 14; Intervju 57; Intervju 29; Intervju 73.

¹¹⁷Intervju 96.

¹¹⁸Intervju 20.

¹¹⁹Intervju 97.

¹²⁰Intervju 24.

¹²¹Intervju 26.

¹²²Intervju 52.

¹²³Intervju 16.

¹²⁴Intervju 21; Intervju 3; Intervju 29; Intervju 30; Intervju 72; Intervju 50; Intervju 57; Intervju 25; Intervju 69; Intervju 33; Intervju 42; Intervju 34.

srpskih predstavnika, "unutrašnji dijalog ne može biti zamena; on bi trebao biti normalan i paralelan proces, bez obzira na međudržavni dijalog. On je trebalo da se desi u prošlosti, trebalo bi da se desi sada ali i ubuduće. On bi trebalo da bude odvojen jer, bez obzira na dijalog između Beograda i Prištine, lokalni dijalog bi trebalo da služi za postizanje boljih sporazuma, bolje implementacije, bolje atmosfere i boljih odnosa između Srba i Albanaca na Kosovu."¹²⁵

Bez obzira na sve, ispitanici tvrde da, s obzirom na uticaj Srbije među kosovskim Srbima, unutrašnji dijalog sa lokalnim Srbima nije izgledao kao održiva alternativa dijalogu sa Srbijom.¹²⁶ "Bez normalizacije odnosa između dve zemlje, unutrašnji dijalog ne bi uspeo."¹²⁷ Po jednom pripadniku civilnog društva iz redova kosovskih Srba, unutrašnji dijalog je neophodan ali se, nažalost, on do sada događao sporadično, u vidu konferencija i okruglih stolova.¹²⁸ Prema rečima jednog srpskog zvaničnika u Kosovskoj vladi, za kosovske Srbe bi bilo korisno ukoliko bi se uključili u dijalog, jer su često postignuti sporazumi bez njihovog učešća stvarali probleme na terenu.¹²⁹

Ipak, nisu svi protiv prekida dijaloga. Imajući u vidu nedostatak bilo kakvih velikih rezultata za obe strane, za neke prekid dijaloga na neko vreme možda ne bi izazvao neku veliku štetu.¹³⁰ Drugi pak tvrde da su koristi od prekida dijaloga mnogo veće od posledica,¹³¹ iako nisu konkretni u kom smislu. Neki protivnici tekućeg dijaloga ističu činjenicu da će posledice biti veće po Srbiju, koja zahvaljujući ovom dijalogu napreduje brzo na putu ka integraciji u EU, i to bez ispunjenja bilo kakvog sporazuma, dok istovremeno definira teme dijaloga koje podrivaju funkcionalnost Kosovske države.¹³²

Jednom rečju, uprkos razlikama u pogledu odnosa prema sadašnjem formatu dijaloga ili njegovim dostignućima/nedostacima, samo je mali broj ispitanika podržao scenario "nema dijaloga" (prekid dijaloga).

¹²⁵Intervju 53.

¹²⁶Intervju 10; Intervju 8; Intervju 19; Intervju 56; Intervju 60; Intervju 47.

¹²⁷Intervju 24.

¹²⁸Intervju 32.

¹²⁹Intervju 83.

¹³⁰Intervju 95; Intervju 23; Intervju 74.

¹³¹Intervju 56; Intervju 69; Intervju 33.

¹³²Intervju 25; Intervju 43; Intervju 52; Intervju 41; Intervju 38; Intervju 82.

I (b). Nastavak postojećeg formata dijaloga

EU će zadržati trenutni nivo svog angažmana i korišćenje uslovljavanje za vršenje pritiska, kako na Kosovo tako i na Srbiju, kako bi sprovele postojeće i možda postigle dodatne sporazume o obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti, ali bez obaveze potpisivanja jednog sveobuhvatnog i pravno obavezujućeg sporazuma između njih.

Dva ključna faktora koji bi mogli produžiti status-quo odnose se na: a) nemogućnost kosovsko-srpskog pitanja zadobijanjem implusa na međunarodnom nivou, zbog širih pitanja vezanih za izbegličku krizu, unutrašnjim problemima u EU (i to ne samo zbog jačanja partija desnog krila), smanjenem prisutnosti SAD-a na Balkanu i rastućeg uticaja Rusije; i b) nedostatak napretka u sprovođenju postojećih sporazuma, i političke nestabilnosti na Kosovu i Srbiji, koja konstantno proizvodi političke krize i pokreće nove izbore.

Iako je Kosovo veoma zainteresovano za sprovođenje već dogovorenih modaliteta o energiji, slobodi kretanja, registarskih tablica itd, sve dosadašnje kosovske vlade su se povukle sa implementacije sporazuma o Asocijaciji/Zajednici. Stvari su se dodatno komplikovale posle protesta opozicije i odluke Kosovskog Ustavnog suda, koji smatra da "Asocijacija/Zajednica većinskih srpskih opština treba biti uspostavljena onako kako je predviđeno Prvim sporazumom [...] Principi koji su razrađeni u 'Asocijacija/Zajednica srpskih većinskih opština na Kosovu - opšti principi/glavni elementi' nisu u potpunom skladu sa duhom Ustava ..."¹³³

Sudeći po trenutnoj političkoj klimi na Kosovu, koju karakterišu političke blokade i sukob između vlade i opozicije, kao i presuda Ustavnog suda, proces uspostavljanja Asocijacije/Zajednice biće dugotrajan. Svakako, postojeće i mnoga pravna pitanja i praktični izazovi koji će se pojaviti tokom putovanja, tako da će čeo proces biti vrlo težak poduhvat. Ostaje da se vidi da li će nedavna "pretnja" od strane kosovskih Srba i Srbije za unilateralnim uspostavljanjem Asocijacije/Zajednice uticati na to da kosovske institucije preduzmu konkretne korake za njeno uspostavljanje.

¹³³Ustavni sud Kosova (2015). Predmet br. KO130/15. http://www.gjk-ks.org/repository/docs/gjk_ko_130_15_ang.pdf

Izглеđa da je većina ispitanika protiv nastavka trenutnog status-kvoa. Neki tvrde da bi nastavak status-kvoa u prvom planu koristio Srbiji, jer joj omogućava da aktivno podriva nezavisnost Kosova, i interno (preko svojih struktura koje direktno kontroliše vladajuća stranka - SNS), i na međunarodnom planu, kroz blokadu članstva Kosova u razne međunarodne organizacije. Ono što je još važnije, umesto inkorporacije lokalnih Srba u jedan takav "pravno dvosmisleni" dijalog, Srbija će nastojati da i ubuduće prilagodi svoje strukture na Kosovu,¹³⁴ posebno putem Asocijacije/Zajednice.

Nastavak status-kvoa je podržan i od strane nekih lidera kosovskih Srba. Prema rečima jednog bivšeg srpskog poslanika i lidera stranke, nastavak status-kvoa bi bila najbolja opcija za sada, s obzirom na to da i Prištini i Beogradu nedostaju lideri za vizijom.¹³⁵

Međutim, iako bi takav jedan scenario bio korisniji za Srbiju – mnoštvo glasova radikala u Beogradu pozvalo se na održavanje status-kvoa, nadajući se da se međunarodna politička konstelacija pomera u korist Srbije - koja bi u tom slučaju održala svoju političku i finansijsku kontrolu nad lokalnim Srbima na Kosovu, dok bi istovremeno napredovala na putu ka EU, što bi gotovo sigurno zadržalo Kosovo na mrtvoj tački, kako u smislu izgradnje države, tako i u procesu evropskih integracija.

S druge strane, sada je postalo jasno da je put Kosova ka integraciji u Evropsku uniju blokiran sve dok pet država članica koje nisu priznali njenu nezavisnost budu zadržale takav rigidan stav. Usled činjenice da je put Kosova u EU usko vezan za dijalog sa Srbijom, u njenom je interesu insistirati na jednom konačnom sporazumu sa Srbijom koji bi doveo do potpune normalizacije odnosa, završetka procesa izgradnje države i napredovanja ka EU i procesu evroatlantskih integracija.

Štaviše, produženje statusnog cajtnota samo će povećati frustracije među lokalnim stanovništvom, ali i mogućnost da radikalne (političke i verske) agende dobiju zamah. Što je najvažnije, produženje trenutnog statusnog status-kvoa povećava rizik blokade Kosova unutar kategorije "sive oblasti suvereniteta" ili "zamrznutog sukoba", slično onoj na Kavkazu (Abhazija, Južna Osetija i Transnistrija), podržanoj od strane Rusije. U

¹³⁴Intervju 59.

¹³⁵Intervju 57.

narednom delu zadržaćemo se na druga dva scenarija, i na njihove modalitete za rešenje kosovsko-srpskog problema.

5.2. Scenario II: potpuna normalizacija odnosa kroz bilateralni sporazum/ugovor

Drugi scenario uključuje potpisivanje sveobuhvatnog i pravno obavezujućeg sporazuma između Kosova i Srbije, koji bi otvorio put stvarnoj normalizaciji odnosa. Takav scenario uključuje najmanje dva različita modaliteta:

II(a) Potpuna normalizacija kroz uzajamno priznavanje koje potvrđuje državnost Kosova, interno i eksterno, u zamenu za povišeni stepen političkih, kulturnih i verskih prava i zaštitu kosovskih Srba (u skladu sa Ustavom Kosova), i sa progresivnom integracijom Srbije u EU.

Ovo je drugi eventualni scenario za rešavanje problema, i postizanje potpune normalizacije i stabilnosti u regionu. Izgleda da apsolutna većina ispitanika ima pozitivno mišljenje o ovakvom rešenju.¹³⁶ Prema mišljenju bivšeg visokog zvaničnika Kosova u dijalogu između Prištine i Beograda, "Kosovo je jasno stavilo do znanja da se završna faza dijaloga treba okončati uzajamnim priznavanjem Kosova i Srbije, kao jedinog načina za uspostavljanje trajnog mira između dve države, pa samim timi oba naroda – Albanaca i Srba."¹³⁷ Slično, prema savetniku predsednika Kosova, "idealna opcija za okončanje dijaloga bi bila da Srbija prizna Kosovo, omogućavajući joj članstvo u UN-u, pod uslovom da mi uspostavimo Asocijaciju/Zajednica, i da na kraju revidiramo nekolicinu odredbi i prava, uključujući tu i zaštitu kulturnih i verskih spomenika. Na taj ćemo način očuvati granice Kosova i njen multietnički karakter."¹³⁸

Slično tome, šef parlamentarne grupe jedne opozicione stranke ponavlja da bi, "za Kosovo, ciljevi trebali biti potpuno priznata nezavisna Republika Kosovo, članica UN-a, bez ikakvih oštećenja interne funkcionalnosti države."¹³⁹ Na isti način, jedan nezavisni poslanik tvrdi da, "krajnji cilj Kosova treba biti njeno priznanje od strane Srbije, ali i

¹³⁶Intervju 2; Intervju 41; Intervju 17; Intervju 45; Intervju 73.

¹³⁷Intervju 46.

¹³⁸Intervju 1.

¹³⁹Intervju 23.

posvećenost Srbije da više neće blokirati članstvo Kosova u UN-u i u drugim međunarodnim organizacijama."¹⁴⁰ Prema drugom opozicionom poslaniku, "Srbija se treba izviniti za počinjene zločine, biti spremna da prizna nezavisnost Kosova i da plati ratne reparacije za nedavno uništavanje i patnje."¹⁴¹

Iako je ideja priznavanja nezavisnosti veoma dopadljiva za većinu ispitanika, oni su vrlo svesni rizika u vezi cene koju bi možda Kosovo moralo platiti za eventualnu ponudu Srbije o priznanju Kosova. Stoga se naglasak stavlja na crvenim linijama Kosova u budućem dijalogu: nema rasprave o ustavnom poretku, Ahtisarijevom predlogu, nezavisnosti i teritorijalnom integritetu.¹⁴² Štaviše, samo 1 od 10¹⁴³ ispitanika tvrdi da ima pozitivan stav o daljim ustupcima u dijalogu od strane kosovske strane. 2 od 3¹⁴⁴ ispitanika tvrde da imaju negativan stav (o daljim koncesijama), dok je jedan od osam¹⁴⁵ ispitanika neutralan po tom pitanju. Ovo ilustruje činjenicu da je većina ispitanika protiv bilo kakvih daljih koncesija.

Ove crvene linije ponovio je i bivši visoki zvaničnik Kosova u dijalogu između Prištine i Beograda, olakšanog od strane EU; "Kosovo je obezbedilo dovoljna prava srpskoj manjini, preko svih međunarodnih standarda. Na primer, srpska manjina predstavlja približno 5% kosovskog stanovništva, ali zato rukovodi sa 25% kosovskih opština."¹⁴⁶ Zbog toga, "Kosovo i Srbija u Briselu trebaju voditi dijalog o međudržavnim odnosima, a ne o unutrašnjem ustavnom poretku Kosova, jer je to ustavno pitanje na koje odlučuju građani Kosova", naglašava glavni i odgovorni urednik jednog od dnevnih listova u Prištini.¹⁴⁷

I zaista, kao što mnogi ispitanici ponavljaju, Kosovo je učinilo mnogo toga na sprovođenju Ahtisarijevog plana, na obezbeđivanju širokih prava i na zaštiti manjinskih zajednica. Štaviše, tekući dijalog je dodao novu dimenziju prava i zaštite srpske

¹⁴⁰Intervju 51.

¹⁴¹Intervju 38.

¹⁴²Intervju 61; Intervju 64; Intervju 66; Intervju 28; Intervju 55; Intervju 37; Intervju 63; Intervju 48; Intervju 45; Intervju 42; Intervju 50; Intervju 60; Intervju 69; Intervju 72; Intervju 74.

¹⁴³Intervju 22; Intervju 4; Intervju 95; Intervju 100; Intervju 31; Intervju 40; Intervju 6; Intervju 7; Intervju 60.

¹⁴⁴Intervju 28; Intervju 59; Intervju 37; Intervju 11; Intervju 25; Intervju 84; Intervju 36; Intervju 2; Intervju 83; Intervju 27; Intervju 45; Intervju 56; Intervju 63; Intervju 97; Intervju 78; Intervju 1; Intervju 12; Intervju 81; Intervju 43; Intervju 21; Intervju 49; Intervju 85; Intervju 30; Intervju 52; Intervju 94; Intervju 90; Intervju 91; Intervju 9; Intervju 41; Intervju 46; Intervju 79; Intervju 66; Intervju 98; Intervju 8; Intervju 61; Intervju 34; Intervju 35; Intervju 38; Intervju 68; Intervju 16; Intervju 23; Intervju 99; Intervju 48; Intervju 72; Intervju 64; Intervju 51; Intervju 80; Intervju 71; Intervju 24; Intervju 67; Intervju 44; Intervju 13; Intervju 14; Intervju 69; Intervju 62; Intervju 57; Intervju 3; Intervju 39; Intervju 10; Intervju 76; Intervju 92; Intervju 20; Intervju 5; Intervju 50; Intervju 82; Intervju 29; Intervju 88; Intervju 70; Intervju 18; Intervju 54; Intervju 33; Intervju 42.

¹⁴⁵Intervju 47; Intervju 15; Intervju 17; Intervju 87; Intervju 19; Intervju 26; Intervju 74; Intervju 86; Intervju 32; Intervju 75; Intervju 89; Intervju 53; Intervju 65.

¹⁴⁶Intervju 46.

¹⁴⁷Intervju 37.

zajednice, koja prekoračuju prvobitne odredbe Ahtisarijevog plana, a u određenim slučajevima idu i znatno dalje. Na neki način, iako bez priznavanja Kosova od strane Srbije, Briselski je dijalog uspostavio konture jednog 'Ahtisari Plus' aranžmana. Prema rečima jednog od bivših članova pregovaračkog tima u Beču, "ja ne vidim problem sa Ahtisarijevim planom. Problem proizlazi iz političkog dijaloga u Briselu, koji se nije trebao desiti, i koji je prevazišao Ahtisarijev plan."¹⁴⁸

Na Kosovu preovlađuje strah da će Srbija uspeti da izvuče više prava za lokalne Srbe, pa čak i teritorijalnu i političku autonomiju, zadržavajući istovremeno svoj stav o nepriznavanju. Po mišljenju jednog opozicionog poslanika, "Kosovo ne može praviti veći kompromis za Asociaciju srpskih opština."¹⁴⁹ Za jednog univerzitetskog profesora "kosovska crvena linija treba biti izbegavanje dvojnog suvereniteta na severu, i izbegavanje bilo kakvih odredbi koje ometaju njenu institucionalnu funkcionalnost i upravljaju svojim prirodnim resursima, što je zagantovano i Ustavom iz 1974. Godine."¹⁵⁰

Što se tiče pitanja obrazovanja, zdravstvene zaštite i kulturnog nasleđa, nekolicina ispitanika se slaže u tome da ih treba regulisati isključivo u skladu sa odredbama Ahtisarijevog plana i Ustava Kosova.¹⁵¹ Po rečima jednog od savetnika predsednika Kosova, "srpskoj zajednici se garantuje pravo održavanja veza sa Srbijom, tako da Srbija može pružiti pomoć srpskoj zajednici na Kosovu, posebno kada se radi o obrazovanju i kulturnim pitanjima. Znači, mi već imamo okvir, tako da sada samo moramo raditi na implementaciji Ahtisarijevog plana."¹⁵² Međutim, jedan srpski zvaničnik u Kosovskoj vladi smatra da, zbog problema u vezi sa budžetom, ali i raznih praksi obuke i organizacije, posebno u sektoru zdravstvene zaštite, veoma je teško da ih Kosovo integriše u svoj sistem.¹⁵³

Prema rečima jednog od savetnika predsednika Kosova, "Kosovo treba da insistira na punoj implementaciji Ahtisarijevog plana, i da ga obogaćuje odredbama koje neće osporavati državnost Kosova, ali će osigurati dalje integrisanje srpske zajednice."¹⁵⁴

¹⁴⁸Intervju 74.

¹⁴⁹Intervju 62.

¹⁵⁰Intervju 14.

¹⁵¹Intervju 68; Intervju 70.

¹⁵²Intervju 83.

¹⁵³Intervju 86.

¹⁵⁴Intervju 49.

Jedan poslanik pak insistira na tome da "je najbolji način za integrisanje srpske zajednice, ali i bilo koje druge zajednice koja živi na Kosovu, obezbeđivanje blagostanja."¹⁵⁵

Pored punog i nedvosmislenog priznavanja Kosova od strane Srbije, prema ovom scenariju bi Kosovo trebalo insistirati na jednom širem paketu mera, koje uključuju dodatne obaveze Srbije u vezi sa ratnim reparacijama, rešavanjem problema nestalih lica,¹⁵⁶ kao i restitucijom imovine i povratkom penzionog fonda.¹⁵⁷

Vraćanje penzionog fonda je veoma važno; radi se o 2,1 milijardi evra doprinosa građana Kosova koji stoje u Beogradu, a koji su 1999. godine ilegalno ukradeni. Dakle, to bi trebalo da bude jedno. Ali, apsolutno najvažniji zahtev je, naravno, povratak nestalih lica, iako to, istovremeno, nije jednostrani proces, jer postoje i nestala lica iz redova manjinskih grupa.¹⁵⁸

Međutim, neki od sagovornika insistiraju na razdvajanju ova dva pitanja, jer je "pitanje nestalih lica zakonska obaveza, a njeno neprimenjivanje, prema Međunarodnom zakonu o ljudskim pravima može dovesti do kažnjavanja. To je znači obaveza, i zato se ne bi trebala postaviti kao politički preduslov."¹⁵⁹

Iako su ovo ključna pitanja, i Kosovo treba insistirati na njima, vrlo je malo verovatno da će u datom kontekstu i okolnostima Kosovo biti u poziciji da nametne takve odluke, posebno kada je riječ o reparacijama.¹⁶⁰ Na mnoge načine, ova su pitanja deo većeg problema koji se odnosi na pitanje sukcesije države, koje se obično ne primjenjuje u slučaju otcjepljenja. Štaviše, ova su pitanja komplikovano vezana sa drugim pitanjima koja je Srbija pokrenula u vezi sa jugoslovenskom/srpskom državnom imovinom na Kosovu, spoljnim dugovima, itd.

Neki od ispitanika tvrde da bi Kosovo trebalo insistirati na principu reciprociteta kada su u pitanju prava Srba na Kosovu i Albanaca u Srbiji,¹⁶¹ i to ne samo zbog iskustva

¹⁵⁵Intervju 51.

¹⁵⁶Intervju 55.

¹⁵⁷Intervju 59; Intervju 63; Intervju 23; Intervju 14.

¹⁵⁸Intervju 23.

¹⁵⁹Intervju 41.

¹⁶⁰Intervju 5; Intervju 6; Intervju 47; Intervju 20; Intervju 8.

¹⁶¹Intervju 18; Intervju 43; Intervju 14; Intervju 13; Intervju 12; Intervju 56; Intervju 64; Intervju 92.

Kosova sa manjinskim pravima i naprednim modelom afirmativnih prava.¹⁶² Zapravo, kako tvrdi publicista iz Prištine, "Priznavanje manjinskih prava na Kosovu pruža joj argument i pravo da to isto zahteva i za Albance u regionu."¹⁶³

Kao zaključak, bez obzira na prednosti ovog scenarija - potpune normalizacije odnosa, sveobuhvatnog priznanja i članstva u UN-u - malo je verovatno da je rukovodstvo Srbije spremno/voljno da formalno prizna Kosovo u zamenu za njeno progresivno članstvo u EU. Mnogi srpski lideri različitih političkih pozadina i funkcija naglasili su da Srbija nikada neće priznati Kosovo. Štaviše, vrlo je važno istaći da članstvo Srbije u EU ne zavisi isključivo od odnosa sa Kosovom. Srbija koristi svoje bliske odnose sa Rusijom kao ucenu i džoker tokom pregovora sa Briselom. I, ono što je najvažnije, srpsko rukovodstvo je jasno stavilo do znanja da konačno rešenje treba da sadrži kompromis, koji bi trebalo da zadovolji obe strane. Očigledno je da za Srbiju napredni model zaštite manjina, koji proizilazi iz Ahtisarijevog plana, i koji i zagarantovan kosovskim ustavom, nije taj kompromis.

Za kraj, ali ne manje važno, vrlo je malo verovatno da će podeljena EU, sa pet država članica koje se protive nezavisnosti Kosova, biti u stanju da primora Srbiju na priznanje nezavisnost Kosova *de jure*, a možda čak ni *de facto*. U svakom slučaju, statusna neutralnost EU predstavlja veliku smetnju za Kosovo, i to u bilo kom budućem formatu ili aranžmanu pregovora.

U nastavku razmatramo drugačiju varijantu normalizacije odnosa, kroz bilateralni ugovor/sporazum. Odnosno, kroz neformalno priznavanje koje bi omogućilo Kosovu da se eventualno pridruži UN-u.

¹⁶²Intervju 13.

¹⁶³Intervju 6.

II(b) Kosovo i Srbija potpisuju pravno obavezujući sporazum, kojim Srbija priznaje posebni politički i pravni sistem Kosova (uključujući i mogućnost dobijanja članstva u UN-u), ali bez formalnog priznanja, u zamenu za povišen stepen političkih, kulturnih i verskih prava i zaštitu kosovskih Srba (u skladu sa Ustavom Kosova), i sa progresivnom integracijom Srbije u EU.

Razni lokalni lideri i međunarodne diplomate već neko vreme nagoveštavaju ideju o potpisivanju pravno obavezujućeg sporazuma između Kosova i Srbije, koji *de facto* priznaje nezavisnost Kosova i omogućava joj učlanjivanje u UN-u, u zamenu za veća prava srpske zajednice na Kosovu i bržu integraciju Srbije u EU. Ovaj sporazum se često naziva "potpuna normalizacija bez priznavanja," "priznavanje nadležnosti," ili "Nemački model." U stvari, ovaj je model ponuđen obema stranama 2007. godine, od strane bivšeg predstavnika EU u razgovorima o statusu, Volkfanga Išingera,¹⁶⁴ ali je tada odbijen.

Osim toga što je ovo druga najbolja alternativa za Kosovo, posle one o potpunom priznanju, glavna prednost ovog scenarija uključuje članstvo Kosova u UN-u. Članstvo u UN-u je steklo povišenu vrednost na Kosovu, s obzirom na neuspešnu kampanju njenog pridruživanja UNESCO-u i drugim međunarodnim organizacijama. Jedan broj političara na Kosovu je svestan da implicitno priznanje od strane Srbije, koje uključuje i učlanjenje u UN-u, je nešto čime se Kosovo može nadati u datim okolnostima.¹⁶⁵

Mnogi su ispitanici naglasili važnost koje za Kosovo ima stolica u UN-u, kao deo konačnog sporazuma.¹⁶⁶ Prema jednoj opozicionoj poslanici, stolica u UN-u treba biti crvena linija; "Ne možemo propustiti priliku da i mi imamo pravo na članstvo u UN-u, ne kao posmatrač, već kao punopravni član."¹⁶⁷ Istovremeno, jedan od savetnika predsednika Kosova insistira na tome da "Srbija treba ukloniti sve prepreke kako bi omogućila Kosovu da postane član UN-a, nešto što će zatim otključati proces priznavanja od preostalih 5 zemalja članica EU."¹⁶⁸

¹⁶⁴Bardh Škrelji (2013) "Dva Nemačka modela" predloženih za Kosovo," *Balkan Insight*, 29 Maj. <http://www.balkaninsight.com/en/article/two-germanys-model-suggested-for-kosovo/1589/6>

¹⁶⁵Intervju 40.

¹⁶⁶Intervju 22; Intervju 15.

¹⁶⁷Intervju 23.

¹⁶⁸Intervju 1.

Prema jednom od članova Kosovske akademije nauka i umetnosti, s obzirom na to da Srbija ne~~će~~ priznati nezavisnost Kosova u narednih 10, 20 ili 30 godina, Srbija bi se trebala založiti na međunarodnom nivou i usvojiti rezolu~~ciju~~ u parlamentu, u kojoj se jasno navodi da se ne~~će~~ protiviti članstvu Kosova u međunarodnim organiza~~cijama~~.¹⁶⁹ Drugi pak naglašavaju činjenicu da Srbija nije jedini problem: "Mi takođe moramo misliti i o zemljama koje blokiraju Kosovo. Našu energiju i napore usredsređujemo na Srbiju, a samo Srbija možda ne~~će~~ biti odgovor na sve naše probleme. Samo izolovanje Srbije i rešavanje problema sa Srbijom možda ne~~će~~ rešiti ~~š~~tavu slagalicu."¹⁷⁰ Međutim, bivši predsedavajući Skupštine Kosova je vrlo jasan u vezi neophodnosti re~~š~~pročnog priznavanja: "Glavni ~~š~~lj treba biti uzajamno priznavanje. Ne bismo trebali imati kompromisa što se toga tiče, čak i ako pro~~š~~es bude trajao jedan vek."¹⁷¹

Iako je najvećim delom srpsko rukovodstvo isključilo priznanje ~~š~~lanstva u UN-u, srpski Predsednik, Aleksandar Vu~~š~~ić je u nedavnoj izjavi rekao da "nema šanse da Kosovo dobije svoju stolicu u Ujedinjenim na~~š~~ijama, osim u sporazumu sa Srbijom."¹⁷² On je potom izjavio da "Srbija mora dobiti nešto" iz tog sporazuma –a ne da "ne dobije ništa i da bude ponižavana." Drugim rečima, Srbija bi bila voljna dozvoliti Kosovu učlanjenje u UN-u pod uslovom da Kosovo napravi dalje kon~~š~~esije za lokalne Srbe. Iako pozicija Srbije nije jasno formulisana i ona je podložna promenama, ne samo zbog trenutne "unutrašnje debate o Kosovu," već i zato što veruje da ~~š~~e postići političku i teritorijalnu autonomiju za severni deo Kosova. Srpski su zvaničnici u nekoliko navrata jasno stavili do znanja da kosovski Srbi trebaju imati visok stepen autonomije, zasnovan na modelima koji se primjenjuju u drugim delovima Evrope (Katalonija npr).

Kao što je gorenavedeno, među kosovskim političarima, komentatorima i aktivistima ~~š~~ivilnog društva dominira per~~š~~ep~~š~~ija da Kosovo nije u mogućnosti praviti dodatne kon~~š~~esije u pregovorima, s obzirom na to da rizikuje njenu institucionalnu i ustavnu funkcionalnost. Odbijanje Srpske liste da glasa o transformaciji Kosovskih bezbednosnih snaga u Oružane snage, kroz ustavne promene, već je pokrenulo prividjenje mogućeg nastanka Republike srpske na Kosovu.

¹⁶⁹Intervju 56.

¹⁷⁰Intervju 68.

¹⁷¹Intervju 75.

¹⁷²"Kosovo može dobiti stolicu u UN-u samo kroz sporazum sa Srbijom", B92, 5 Decembar 2017.
https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2017&mm=12&dd=05&nav_id=102957

Vraćajući se na pitanje članstva u UN-u, iako mogućnost takve "nagrade" za Kosovo izgleda isuviše privlačna, takav modalitet ne bi garantovao stabilnost i napredak Kosova, niti potpunu normalizaciju odnosa između Kosova i Srbije, i to iz nekoliko razloga. Prvo, članstvo u UN-u bi moglo pomoći Kosovu da prosperira na međunarodnom nivou, jer međunarodni suverenitet ne mora nužno garantovati i unutrašnji suverenitet. Nedostatak zvaničnog priznanja omogućio bi Srbiji slobodu da nastavi sa ometanjem unutrašnje državnosti Kosova (preko lokalnih Srba i Asociacije/Zajednice), rizikujući tako da je pretvori u nefunkcionalnu državu, ugroženu političkim blokadama i pravnim nejasnoćama. Ili, kao što kaže član Kosovske Akademije nauke i umetnosti: "Kosovo ne bi trebalo da kupi članstvo u UN-u nekim koncesijama koje bi mogle narušiti njen suverenitet i teritorijalni integritet."¹⁷³

Brojni ispitanici smatraju da je formalno priznanje neophodno: "Kosovo bi moglo postati član UN-a, ali to neće rešiti pitanje, jer bez priznanja nećemo imati dobre i potpune odnose"¹⁷⁴; "Priznanje je suština problema i ukoliko nema međusobnog priznavanja neće biti ni normalizacije"¹⁷⁵; "Palestina je članica UN-a. Bosna takođe. Ali obe su nefunkcionalne zemlje. Najvažnija stvar je dobrobit građana, što bi moglo biti ozbiljno ometeno stvaranjem [političkih] konstrukcija koje se ne mogu održati."¹⁷⁶

Drugo, članstvo u UN-u je važno, ali nije najvažniji aspekt državnosti i ono ne mora nužno potvrditi državnost. Važno je podsetiti da su u prošlosti i nekadašnji nevladini subjekti bili članovi UN-a (Ukrajina i Belorusija, dok su bili sastavni deo Sovjetskog Saveza). Da parafraziramo reči međunarodnog advokata, ukoliko bi se Kosovo pridružilo Ujedinjenim nacijama prema formuli Ukrajine i Belorusije, onda bi sigurno imala ograničenu međunarodnu subjektivnost.¹⁷⁷

Sa druge strane, Somalija je uspeła da održi svoju međunarodnu subjektivnost i stolicu u UN-u, iako je od 1991. godine propala država. Jednom rečju, članstvo u UN-u ne treba smatrati osnovnim ciljem. Kosovu je onemogućeno učlanjenje u Ujedinjenim nacijama

¹⁷³Intervju 92.

¹⁷⁴Intervju 24.

¹⁷⁵Intervju 2.

¹⁷⁶Intervju 52.

¹⁷⁷Uibopu, Hen-Juri. "Međunarodno pravna posebnost ujedinjenih republika S. S. R.", *The International and Comparative Law Quarterly*, vol. 24, br. 4, 1975, str. 811–845.

zbog odbijanja i otpora Srbije (uz podršku Rusije); Stoga, nedostatak članstva u UN-u je posledica položaja Srbije, a ne obrnuto.

Štaviše, kako kažu neki sagovornici, saglasnost Srbije da ne blokira aplikaciju Kosova za članstvo u UN-u ne bi automatski skinula Ruski (a možda i Kineski) veto u Savetu bezbednosti.¹⁷⁸ Jedan aktivista civilnog društva objašnjava: "Čak i ukoliko Kosovo i Srbija žele postići sporazum, možda Rusija to neće dozvoliti, a ona ima snagu u Savetu bezbednosti. Dakle, mislim da je najgori scenario po nas u stvari biti u stanju da se složimo, a da potom Rusija na keni način stvori tu pravnu prepreku."¹⁷⁹

Prema jednom scenariju, na osnovu članstva u UN-u Kosovo bi moglo napraviti znatan napredak u jačanju njene međunarodne subjektivnosti, ali to neće rešiti u potpunosti njen problem državnosti", i niti bi garantovalo potpunu normalizaciju odnosa i uklanjanje prepreka na njenom putu ka EU.

Zaključno, u vezi sa prethodno rečenim, neki zvaničnici u EU su i dalje optimisti: "Jedan sveobuhvatni sporazum, u vidu normalizacije, ili sporazuma između Kosova i Srbije, bisigurno mnogo pomogao, u smislu uveravanja zemalja koje vas nisu priznale da promene svoj stav."¹⁸⁰ Uprkos tome, kosovski aktivisti civilnog društva i publicisti ostaju skeptični u pogledu ovlasti EU za garantovanje članstva Kosova u UN-u prema ovom scenariju, s obzirom na to da, čak ni deceniju posle proglašenja nezavisnosti, EU još ne može govoriti jednoglasno kada je u pitanju Kosovo.¹⁸¹

Iako je u ovoj fazi teško predvideti šta bi tačno doneo i kakav bi uticaj jednog ovakvog scenarija bio na terenu, sigurno je da će svaka pravna i politička dvosmislenost držati Kosovo u stanju smanjene državnosti i rizika njenog nefunkcionisanja na duge staze.

¹⁷⁸Radionica sa predstavnicima civilnog društva, Akademskih i medijskih organizacija, organizovana od strane RIDEA i BPRG, u Prištini, 16/01/2018.

¹⁷⁹Intervju 22.

¹⁸⁰Intervju 65.

¹⁸¹Radionica sa predstavnicima civilnog društva, Akademije i medija, organizovana od strane RIDEA i BPRG, u Prištini, 19/12/2017.

5.3. Scenario III: novi teritorijalni aranžmani

Teritorijalna razmena, zasnovana na principu quid pro quo: opštine na severu Kosova u kojima dominiraju Srbi, i koje su u velikoj meri pod kontrolom struktura Srbije, pridružile bi se Srbiji, a Preševska bi se dolina pripojila Kosovu. Ovakva teritorijalna prilagođavanja bila bi regulisana mirovnim sporazumom o međusobnom priznavanju, koje bi garantovale EU, SAD i drugi relevantni akteri.

Ovo je najmanje verovatni, najsloženiji i potencijalno najrizičniji scenario, iako je i ovo jedan od eventualnih scenarija. Zapravo, ovaj scenario je prikazan na bazi intervjua i nekih identifikovanih eventualnih obostranih koristi od njega, za Kosovo i Srbiju: 1) Prvo, on bi u principu okončao gotovo jedno stoleće dug teritorijalni spor oko Kosova; 2) Srbija bi priznala Kosovo i njen puni međunarodni suverenitet i subjektivitet; 3) Povećao bi unutrašnji suverenitet i legitimitet državnosti, i omogućio bi bržu i značajniju integraciju preostalih Srba, kao ravnopravnih građana, u kosovski sistem; 4) Polazeći od toga da bi ovo bilo sporazumno rešenje, ne bi se kršile međunarodne norme (npr. Završni akt iz Helsinkija), tako da se ne bi podrazumevala ni bilo kakva tektonska pomeranja u širem regionu.

Imajući u vidu relativno jasne etničke granice na ovim područjima (Opština Medveđa je izuzetak za to što trenutno ima srpsku većinu), ovaj scenario ne bi podrazumevao bilo kakav veliki prebačaj stanovništva i povećao bi homogenost dotičnih država. Što se tiče teritorija, oba područja imaju sličnu veličinu: Severno Kosovo (Severna Mitrovica, Zvečan, Leposavić, Zubin Potok) obuhvata površinu od oko 1007 km², dok Preševska dolina (Preševo, Bujanovac i Medveđa) obuhvata površinu od oko 1249 km². Na neki način, ovo bi rešenje značilo i neku vrstu povratka etničkih/istorijskih granica u regionu.

Iako je deo Srbije, Preševska dolina je usko povezana sa Kosovom. Albanci u regionu ističu da imaju mnogo manje samoupravnih prava od onih koje Kosovo već daje Srbima; Još pre nego što je Kosovo proglasilo nezavisnost, lideri Preševske doline su doneli

rezoluciju u kojoj se kaže da pristaju ostati u Srbiji, ali "u slučaju ... eventualne promene granica Kosova, dolina će raditi na ujedinjenju s Kosovom."¹⁸²

I zadnje, ali ne manje važno, ovo bi Kosovu poslužilo kao važno sredstvo da uradi nešto konkretno za Albance sa juga Srbije. Uprkos retorici u Prištini, Kosovske institucije nisu mogle učiniti bilo šta značajno za poboljšanje položaja tamošnjih Albanaca. Umajući u vidu nedostatak priznanja od strane Srbije, Kosovo nije u mogućnosti da nametne reciprocitet između prava Srba na Kosovu i Albanaca u Srbiji.¹⁸³ Po rečima jednog aktiviste civilnog društva, "Mi možda imamo moralno pravo i obavezu da nešto kažemo, ali nemamo mnogo uticaja, jer Srbija, a ponekad i međunarodna zajednica, nas ne prihvata kao stranu kojaje odgovorna za raspravu u ime tamošnjih Albanaca."¹⁸⁴

Međutim, jedan ovakav sporazum izgleda nemoguć, i to iz više razloga. Prvo, to bi predstavljalo značajno odstupanje od dugogodišnje politike očuvanja granica, koju nameću SAD i EU. Drugo, to bi prekršilo jedan od glavnih principa Ahtisarijevog plana i Kosovskog Ustava: odnosno, to bi ugrozilo teritorijalni integritet Kosova. Treće, postoji strah da bi se svaki proces teritorijalnog aranžmana najverovatnije pretvorio u sasvim drugačiji modalitet; odnosno, pretvorilo bi se u redefinisane celog regiona bazirajući se na lokalnoj/regionalnoj etničkoj većini, zato je vrlo teško da se ovo primeni u praksi bez nasilnih sukoba.

Značajan broj ispitanika ne podržava¹⁸⁵ bilo kakvu promenu postojećih granica, zato što bito pokrenulo lančanu reakciju u regionu,¹⁸⁶ mada bi to isto tako značilo i otvaranje pitanja statusa Kosova,¹⁸⁷ pa čak dovelo i do obnavljanja sukoba.¹⁸⁸ Drugi pak tvrde da bi to "bila strateška greška" i da bi Kosovo bilo oslabljeno u ovom procesu.¹⁸⁹

Jedan od članova Kosovskog pregovaračkog tima u Beču ne veruje da postoji jedno podeljeno Kosovo koje bi Srbija priznala. "Kosovo minus njen teritorijalni integritet je

¹⁸²Marko Prelec (2013) 'Preševske žalbe i pregovori Kosova i Srbije', Krizna grupa, 1 Februar. <http://blog.crisisgroup.org/europe-central-asia/2013/02/01/presevos-grievances-and-the-kosovo-serbia-talks/>

¹⁸³Intervju 55; Intervju 59; Intervju 3; Intervju 45.

¹⁸⁴Intervju 22.

¹⁸⁵Intervju 17; Intervju 24; Intervju 9; Intervju 12; Intervju 26; Intervju 27; Intervju 32; Intervju 33; Intervju 35; Intervju 36; Intervju 38; Intervju 42; Intervju 56; Intervju 66.

¹⁸⁶ Intervju 55; Intervju 47; Intervju 28; Intervju 59; Intervju 63; Intervju 53; Intervju 5; Intervju 46; Intervju 62; Intervju 64; Intervju 68; Intervju 69; Intervju 70; Intervju 72.

¹⁸⁷Intervju 37.

¹⁸⁸Intervju 13.

¹⁸⁹Intervju 8; Intervju 7; Intervju 45.

nešto drugo, ali ne i Kosovska država. Ako se Srbija složi sa podelom Kosova, to ne radi kako bi je kompenzirala priznanjem, već upravo suprotno, sa ciljem da izbegne priznanje kako bi je potom mogla podeliti sa nekim drugim."¹⁹⁰

Neki od ispitanika se protive ovakvom scenariju, uz tvrdnju da on predstavlja kapiju za realizaciju dugogodišnjeg projekta "Velike Srbije," te da on označava povratak nacionalističkim sukobima iz devedesetih godina. Prema rečima jednog visokog Kosovskog zvaničnika u dijalogu između Prištine i Beograda, olakšanog od strane EU, "ovo je jedan od opasnijih scenarija Srbije, u mnoštvu drugih, koje njihova neohegemonistička misao proizvodi, a koji su inspirisani obnovljenim geopolitičkim ambicijama Rusije prema Balkanu. Kosovo je nezavisna država i ona je suverena unutar njenog teritorijalnog integriteta i granica (...) Srbija traži promenu granica sa Kosovom i Bosnom, u nastojanju da stvori Veliku Srbiju na račun drugih naroda."¹⁹¹ Slično ovome misli i jedan opozicioni poslanik, tvrdeći da bi takav scenario "predstavljao pobjedu Miloševićeve politike. Ne treba zaboraviti da je Srbija započela ratove u bivšoj Jugoslaviji kako bi dobila monoetničku državu. Zapad je intervenisao kako ne bi dozvolio pobjedu jedne fašističke politike, pa kako onda sada prihvatiti ideju koja se vraća korenima fašizma i stvaranju te monoetničke države."¹⁹² Slično mišljenje izražava i drugi opozicioni poslanik: "Promena granica, zasnovana na etničkim kriterijumima najpre bi bila međunarodno neprihvatljiva, i drugo, to ne bi bilo prihvatljivo ni lokalno ni regionalno. Najmanje četiri države na Balkanu bi bile izuzetno uznemirene zbog takve logike: Srbija, Bosna, Kosovo i Makedonija."¹⁹³

Takođe, jedna bi ovakva opcija podrazumevala da Kosovo dovodi u pitanje sopstveni status i granice i da, pored toga, rizikuje stvaranje dubokih implikacija za region, kao i odlaganje procesa integracije Kosova u EU za još nekih 20 godina.¹⁹⁴ Prema jednom drugom sagovorniku, takav sporazum ne bi odgovarao ni srpskoj zajednici, s obzirom na činjenicu da više etničkih Srba živi južno od reke Ibar nego severno od nje. Štaviše, ovaj scenario ne odgovara Kosovu ni ekonomski: Kosovska ekonomija (poljoprivreda i proizvodnja električne energije) u velikoj meri zavisi od Gazivodskog jezera.¹⁹⁵

¹⁹⁰Intervju 54.

¹⁹¹Intervju 46.

¹⁹²Intervju 23.

¹⁹³Intervju 41.

¹⁹⁴Radionica sa civilnim društvom, predstavnicima Akademije i medija, organizovana od strane RIDEA i BPRG, u Pristini, 19/12/2017.

¹⁹⁵Intervju 83.

Međutim, nisu svi protiv ove opcije. Izgleda da se ova vrsta razmišljanja javlja iz sledećih razloga: neuspeh Kosova da postigne puno priznanje, frustracije koje proizilaze iz sporog tempa procesa integracija u EU, rastući populistički osećaj da se Kosovo tretira kao polovna država, jer se u njenom slučaju primenjuju dvostruki standardi. Neki političari na Kosovu¹⁹⁶, kao i u Srbiji¹⁹⁷, su javno izrazili podršku prilagođavanju po etničkim granicama. Ministar inostranih poslova Srbije već dugo vremena podržava takvu ideju. U izjavi leta 2017. godine pozvao je na "razgraničenje" srpske i albanske teritorije. "Uz saglasnost Srba i Albanaca ovo je moguće, trajno i kompromisno rešenje, uz posebni status za naše crkve i manastire, i Zajednicu srpskih opština na jugu Kosova."¹⁹⁸ Kasnije, reagujući na njegove kritičare, Dačić je tvrdio da bi takvo rešenje omogućilo trajan mir: "Ako Holandija i Belgija mogu da razmenjuju teritorije, ako Indija i Bangladeš mogu to učiniti, isto kao i mnoge druge zemlje, zašto to ne bi trebalo dozvoliti Srbima i Albancima, ako to garantuje mir u ovom veku."¹⁹⁹

U sličnom tonu, Predsednik Srbije Vučić je, u svojoj kolumni za srpski dnevnik Blic,²⁰⁰ koja je bila otvoren poziv za "unutrašnji dijalog" o Kosovu, podvukao da "moramo pokušati biti realni, ne izgubiti ili ne pokloniti ono što imamo, iako ne očekujemo da dobijemo ono što smo davno izgubili." Na neki način, on je nagoveštavao ideju o teritorijalnoj razmeni, iako to nikad nije jasno rekao.

Što se tiče međunarodnih reakcija, izgleda da je zvanična pozicija SAD-a i EU čvrsto protiv ove opcije. Iako se, u nekom kontekstu, unutar raznih država članica EU mogu čuti i drugačije nijanse, pa i razlike.

Isto tako, ovobi rešenje eventualno moglo prevazići ruski veto; jer je Rusija konstantno ponavljala da će se složiti sa bilo kojim rešenjem sa kojim se Srbija slaže. Tokom

¹⁹⁶Lutfi Haziri: Da razmenimo teritorije sa Srbijom, tako da se Preševska dolina pripoji Kosovu, *Bota Sot*, 3 Februar 2017.

<http://www.botasot.info/politika-lajme/649797/lutfi-haziri-perserit-idene-e-shkembimit-te-teritoreve-me-serbine/>

¹⁹⁷Dačić zeli čisto ragnančenje između Srpskih i Albaniskih zona unutar Kosova, *Novinite*, 31 Jul 2017.

<http://www.novinite.com/articles/181780/Dacic+Wants+Clear+Distinction+Between+Serbian+and+Albanian+Areas+in+Kosovo>

¹⁹⁸Beta (2017) "Dačić je za 'delimitaciju' zona Kosovskih Srba i Albanaca", *B92*, 31 Jul.

https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2017&mm=07&dd=31&nav_id=101943

¹⁹⁹Tanjug (2017) "Dačić pominje 'razmenu teritorija'", *B92*, 2 August.

https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2017&mm=08&dd=02&nav_id=101966

²⁰⁰Aleksandar Vučić (2017) 'Zašto nam je potreban unutrašnji dijalog o Kosovu,' *Blic*, 24 Jul. <http://www.blic.rs/vesti/politika/ekskluzivno-autorski-tekst-predsednika-aleksandra-vucica-za-blic-zasto-nam-je/v7xgl6q>

nedavne posete Vučića u Moskvi, dogovoreno je da će "Rusija čvrsto zastupati stav Beograda u vezi sa konačnim statusom Kosova."²⁰¹

Ideja o teritorijalnoj razmeni nije bez pristalica ni na Kosovu. Posebno među aktivistima civilnog društva i unutar akademskih krugova, koji oni ne isključuju bilo koji sporazum koji donosi dugoročno rešenje.²⁰² Neka od mišljenja ispitanika o ovom pitanju uključuju:

Mislim, ako se to učini pod međunarodnim nadzorom, onda da, iako mislim da je to teško, jer je takvo rešenje sankcionisano od EU, UN-a ili bilo koga drugog, naročito kada imamo na umu situaciju u Kataloniji. Ali, ako dođe do sporazuma o Trepči, Gazivodi i o imovinskim pitanjima, to bi moglo biti praktično rešenje, iako dovodi do redizajniranja čitave kosovske države.²⁰³

Dugo je to pitanje bilo tabu. Sada ga čujem sve više i više. Spominje se kao potencijalno rešenje. Bilo bi održivo kada bi se uključile samo Kosovo i Srbija, tj ukoliko bi njeni efekti ostali izolovani samo na Kosovu i Srbiji. Ako bi na Balkanu jedini teritorijalni spor bio ovaj između Kosova i Srbije, mala razmena koja bi se dogodila bila bi održiva. Problem je u tome što će to otvoriti potpuno novu igru u regionu, zato je uvek bilo odbijanja međunarodne zajednice da prihvati bilo šta slično ovom, inače je sve moguće.²⁰⁴

Ovo je neizbežni element u budućnosti ... Ovo nije jedan brz proces, i ne bi trebao početi sada, iako, po mom mišljenju, nikad se ne bi trebali odreći toga.²⁰⁵

Pripajanje Preševske doline Kosovu i severnog Kosova Srbiji, bi prema mom mišljenju bilo u interesu Kosova, jer bi se oslobodila jednog ogromnog tereta; Severno Kosovo i srpske opštine bi bile ogromno istorijsko opterećenje za Kosovo.²⁰⁶

U stvari, granična (re)definicija zasnovana na principu samoopredeljenja je i dugoročan stav manje političke partije - *Levizja per Bashkim* (Pokret za ujedinjenje). Prema njenom visokom zvaničniku,

Crvena linija bi za Kosovo trebala biti da ne pregovara samo o Kosovu, već i o Srbiji. Ništa drugo za mene nije crvena linija, ni ustavne promene, ni promena granice zasnovana na međusobnom sporazumu ... pod uslovom da se složimo i mi i međunarodna zajednica,

²⁰¹Vecernje Novosti (2017) "Vučić i Putin se 'dogovorili o Kosovu, S-300s, Turskom gasovodu'", B92, 21 Decembar.

https://www.b92.net/eng/news/politics.php?yyyy=2017&mm=12&dd=21&nav_id=103093

²⁰²Intervju 31; Intervju 22.

²⁰³Intervju 10.

²⁰⁴Intervju 22.

²⁰⁵Intervju 75.

²⁰⁶Intervju 92.

verujem da je najbolje rješenje konsultovati se sa ljudima na severu Kosova i u Presevskoj dolini, u smislu da li oni žele da žive na Kosovu ili u Srbiji. Definicija granice koja se zasniva na samoopredeljenju je fundamentalno drugačija od teritorijalne razmene. Mislim da je konačno rešenje redefinisane granice prema volji građana.²⁰⁷

Za druge, prilagođavanje granice izgleda prihvatljivo rešenje samo "ukoliko ništa drugo ne funkcioniše."²⁰⁸ Slično mišljenje je izrazio i jedan zvaničnik Kosova: "Ukoliko bi teritorijalna razmena omogućila Kosovu da dobije članstvo u UN-u, priznavanje od strane Srbije i zatvaranje stogodišnjeg konflikta sa Srbijom, to bi bilo prihvatljivo i funkcionalno rešenje, iako je to u praksi nemoguće."²⁰⁹

Prema rečima jednog poslanika vladajuće koalicije, "ukoliko dijalog ne bude doneo ništa na duži rok, onda bi trebali početi razmišljati i izvan trenutnog okvira."²¹⁰ Po mišljenju aktiviste civilnog društva pak, "razmena teritorija je uvek izvodljiva, pod uslovom da postoji zajednička saglasnost, iako sumnjam da će doći do dogovora o tome."²¹¹ Imajući u vidu šire regionalne implikacije, neki učesnici u radionici predložili su međunarodnu konferenciju, koja bi takođe raspravljala i o drugim otvorenim graničnim pitanjima u regionu.²¹²

Izgleda da ovaj scenario ima podršku i na severu Kosova: prema jednom aktivisti civilnog društva u Severnoj Mitrovici, iako trenutno nije realna opcija, razmena teritorija je dugotrajno i održivo rešenje koje na neki način uspostavlja balans između dve najveće nacije (Srba i Albanaca) na Balkanu.²¹³ S druge strane po mišljenju srpskog zvaničnika u Kosovskoj vladi, iako ovo rešenje rešava neke probleme, sve u krajnjoj liniji "zavisi od toga da li je društvo spremno prihvatiti jedno takvo rešenje, a u ovom trenutku mislim da to nije slučaj."²¹⁴

Jedan renomirani novinar tvrdi da se razmena teritorija treba odvijati samo ako to odobre SAD i EU, i da bi tu trebalo isključiti Severnu Mitrovicu.²¹⁵ Sličnu zamerku ima i vodeći

²⁰⁷Intervju 18.

²⁰⁸Intervju 20.

²⁰⁹Intervju 1.

²¹⁰Intervju 40.

²¹¹Intervju 60.

²¹²Radionica sa predstavnicima civilnog društva, Akademije i medija, organizovana od strane RIDEA i BFRG, u Pristini, 19/12/2017.

²¹³Intervju 71.

²¹⁴Intervju 86.

²¹⁵Intervju 15.

političar jedne opozicione partije, koji promoviše ideju etničkog razgraničenja na bazi katastarskog kriterijuma.²¹⁶

I pored toga, neki ispitanici tvrde da se o razmeni teritorija može razgovarati tek nakon uzajamnog priznavanja dve države. I to, iz dva razloga: prvo, u sadašnjoj se situaciji Kosovo nalazi u nepovoljnijem položaju, jer Srbija kontroliše Preševsku dolinu, a ima i kontrolu nad severom Kosova.²¹⁷ Drugo, polazeći od međunarodnog prava i međunarodnih odnosa, teritorijalna razmena se može desiti samo između dve suverene države.²¹⁸ Alternativno, jedno takvo rešenje bi bilo deo šireg paketa normalizacije, koji bi proistekao kao rezultat jedne međunarodne konferencije, odobrene od strane Saveta bezbednosti.

Kao zaključak, ukoliko sumiramo neke od ključnih tačaka istaknutih od strane ispitanika, sa perspektive Kosova jedan ovakav scenario bi pokrenuo tri složena pitanja. Prvobi moglo biti povećanje pritiska unutar kosovskih Albanaca da zatraže ujedinjenje sa Albanijom, što bi dovelo do raspada kosovske državnosti. Drugo, imajući u vidu da unutar severnog Kosova leži najveći vodeni resurs na Kosovu (Gazivodsko jezero), kao i znatno mineralno bogatstvo, razmena teritorije bi Kosovo lišila ova dva značajna resursa. Treće, zbog činjenice da većina Srba živi južno od reke Ibar, Kosovo bi možda moralo da zadrži većinu ustavnih odredbi o manjinskim pravima, posebno one koje govore o principu "dvostruke većine", političkoj zastupljenosti, lokalnoj samoupravi, kao i o zaštiti kulturnih i verskih spomenika na Kosovu.

Očigledno, da je od sva tri scenarijaovo najopasniji, najneizvodljiviji u sadašnjim okolnostima, i najsloženiji, mada sa nekim potencijalom rešavanja srpsko-albanske močvare, zauvek. Ali, moguće je daon postane atraktivniji ukoliko se druga rešenja pokažu neizvodljivim. Znači, jedini način da ovaj scenaio bude uspešan je odobrenje od strane neke međunarodne konferencije, u formi konačnog paketa, kao i njegovo usvajanje od strane Saveta bezbednosti.

²¹⁶Intervju 67.

²¹⁷Intervju 11; Intervju 2; Intervju 52.

²¹⁸Intervju 5; Intervju 21.

6. Zaključci

Ovaj istraživački rad se bavio razmatranjem tekućeg dijaloga, uključujući njegova dostignuća i neuspehe, te pripremom za završnu fazu dijaloga, kao i opisivanjem eventualnih završnih scenarija, uključujući i neke podvarijante. Odgovori, prikupjeni od ispitanika i radionica, ukazuju na to da je javno mnjenje podeljeno oko pitanja šta Kosovo dobija od trenutnog dijaloga. Dok većina priznaje značajna dostignuća u pogledu (ponekad formalne i simboličke) integracije Srba sa severa Kosova u politički sistem, kao i ostvarivanja suvereniteta na tom delu teritorije, drugi pak tvrde da je Srbija imala mnogo više koristi, posebno u smislu njene integracije u EU.

S druge strane, što se tiče pitanja o pripremi za narednu fazu, mnogi su ispitanici kritikovali trenutni format dijaloga, nedostatak političkog konsenzusa i jasne pregovaračke strategije i platforme. Istovremeno, predloženo je da Kosovo danas - uoči završne faze pregovora - politički isuviše krhko, nekonsolidovano i interno podeljeno. Stoga je predloženo da je najbolji način povećanja pregovaračke moći Kosova izgradnjane unutrašnje kohezije, što veća koordinacija sa saveznicima (posebno sa SAD-om), insistiranje na jasnom vremenskom okviru i putnom pravcu i, što je najvažnije, obezbeđenje što šireg uključivanja u proces, gde bi Skupština Kosova imala vrlo važnu ulogu.

Osim toga, značajna većina ispitanika smatra da Kosovo ne može praviti nikakvu dalju koncesiju koja prekoračujetrenutni zakonski i ustavni sistem. Sveukupno gledano, oslanjajući se na većinu intervju i radionica, sprovedenih tokom proteklih nekoliko meseci, proizilazi da nema apetita za dalje koncesije, tj da se ne mogu naći dodatna uputstva za daljnje ustupke. Isto tako, može se zaključiti da svaka teritorijalna i politička autonomija za sever Kosova bi Kosovo učinilo nefunkcionalnom državom i predstavljalo bi prvi korak ka njenoj podeli.

Što se tiče tri moguća scenarija, očigledno je da postoji mala podrška za nastavak status-kvoa, posebno kada se uzme u obzir ograničena korist za Kosovu, bilo interno ili eksterno; ograničen broj priznanja, nedostatak članstva u međunarodnim organizacijama, i spori tempo napretka u integracijama ka EU.

Najprihvatljiviji scenario ispada onaj o uzajamnom priznavanju. Smatra se da Kosovo mora insistirati na zvaničnom priznavanju, zato štobi Kosovo samo na taj način moglo zaokružiti svoju državnost (uključujući tu i potpuno priznanje i članstvo u UN-u), normalizovati svoje odnose sa Srbijom, integrisati lokalne Srbe u svoje institucije, i raditi zajednou pravcu članstva u EU i NATO-u. Međusobno priznavanje bi takođe omogućilo jedan širi društveni dijalog i pomirenje, i otvorilo bi put za rješavanje drugih otvorenih pitanja vezanih za nestala lica, zvanično izvinjenje, imovinska pitanja, itd.

Što se tiče druge podvarijante ovog scenarija, koja uključuje priznanje *de facto* kroz brisanje Kosova iz Ustava Srbije (ali bez formalnog priznavanja), uz obećanje priključenja Kosova UN-u, mišljenja su čini se dosta podeljena. Čini se da jedan broj ispitanika podržava ovaj scenario, i to ne samo zbog toga što je u datim okolnostima lako izvodljiv. Kako oni kažu, i pitanje statusa bi bilo okončalo kroz eventualno članstvo u UN-u, isto kao i pitanje priznanja od strane 5 zemalja članica EU koje još nisu priznale nezavisnost Kosova. Zauzvrat, Kosovo bi uspostavilo Asocijaciju/Zajednicu i našlo načina za akomodovanje obrazovanja, zdravstvenih i kulturnih prava, pod uslovom da ne prekorače postojeće zakonske odredbe i ne ometaju kosovsku institucionalnu funkcionalnost i suverenitet.

S druge strane, antagonisti tvrde da svaki sporazum koji ne bude uključivao i zvanično priznavanje je nepouzdan i opasan, čak i ukoliko sadrži obećanje o stolici u UN-u. Vrlo je verovatno da će članstvo Kosova u UN-u biti blokirano od strane Rusije (ili Kine) i, što je još važnije, da bi potom Srbija iskoristila tu situaciju kako bi nastavila sa mešanjem u unutrašnje poslove Kosova.

Scenario sa najviše podeljenih mišljenja je treći scenario, koji uključuje teritorijalnu razmenu (severno Kosovo za Preševsku dolinu). Uprkos njegovom velikom potencijalu za ostvarenje dugotrajnog mira i normalizaciju stanja, mnogi ispitanici su upozorili na njegov još veći potencijal za destabilizaciju regiona, na njegove negativne ekonomske implikacije (Gazivoda), ali i na to da bi on mogao dovesti do gubitka državnosti Kosova (u slučaju njenog ujedinjenja sa Albanijom). Međutim, kako je naglašeno, pod uslovom da ovaj scenario ima širu međunarodnu podršku i da u određenoj meri zadovolji obe

strane, on bi mogao da se pokaže kao jedno izvodljivo i dugoročno rešenje, ukoliko se sve druge opcije pokažu neizvodljivim. Štaviše, to se može desiti tek nakon što dve države priznaju jedna-drugu.

Na osnovu povratnih informacija dobijenih od ispitanika, sve tri opcije, uključujući njihove prednosti i mane, prikazane su u tabeli u nastavku:

Scenariji	Prednosti, prema onima što podržavaju ovaj scenario	Nedostaci, prema onima koji se protive ovom scenariju
I(a): Nema dijaloga	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Upotreba dijaloga sa Kosovom kao sredstva ne može pomoći Srbiji za ubrzavanje puta ka evropskoj integraciji. ➤ Daje vreme Kosovu za definisanje i reviziju svojih interesa i ciljeva. ➤ Pomeru fokus od bilateralnog dijaloga ka unutrašnjem dijalogu između Albanaca i Srba na Kosovu. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Sprečava integraciju lokalnih Srba. ➤ Doprinosi regionalnoj nestabilnosti. ➤ Sprečava potpuno priznanje i članstvo u UN. ➤ Drži u neizvesnosti perspektivu Kosova u EU. ➤ Rizikuje pretvaranje Kosova u "zamrznut sukob". ➤ Kosovo rizikuje međunarodnu izolaciju i stagnaciju odnosa sa međunarodnim akterima. ➤ Može oštetiti međuetničke odnose i odgoditi proces pomirenja. ➤ Ukoliko Kosovo prekine dijalog, ne može dobiti institucionalnu podršku od EU za sprovođenje SSP-a. ➤ Bila bi prepreka za dalja priznavanja, integraciju u evroatlantske institucije i članstvo u međunarodnim organizacijama. ➤ Prekid dijaloga stvara prepreke za Srbiju i Kosovo na njihovim putevima ka evropskim integracijama. ➤ Stagnacija može povećati uticaj Rusije na Balkanu.

<p>•</p> <p>I(b): Nastavak status-kvoa (tehnički dijalog)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Može obezbediti vremena Kosovu da razmisli o dijalogu i o dosadašnjim dostignućima. ➤ Može doprineti poboljšanju bilateralnih odnosa između Kosova i Srbije. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Omogućuje Srbiji mešanje na Kosovo, dok unapređuje svoj EU program. ➤ Ukoliko se dijalog prekine ili odloži, Kosovo propušta priliku da reši bilateralna pitanja koja se moraju hitno rešiti. ➤ Status-kvo bi negativno uticao na implementaciju svih dosada potpisanih sporazuma.
<p>•</p> <p>II(a): Uzajamno priznavanje</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Omogućuje potpunu normalizaciju. ➤ Omogućuje potpuno priznanje Kosova i članstvo u UN-u. ➤ Stabilizuje region. ➤ Unapređuje proces evropskih integracija, poboljšava međuetničke relacije i osigurava integraciju lokalnih Srba. ➤ Olakšava integraciju celog regiona u EU i NATO. ➤ Otvara put pomirenju. ➤ Otvara put dodatnim sporazumima, o penzijama, nestalim licima, imovini, itd. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ukoliko Udruženje/Zajednica sa dodatnim izvršnim nadležnostima bude deo ovog rešenja, Kosovo rizikuje političku disfunkcionalnost na duži rok. ➤ Uplitanje u ustavno uređenje Kosova. ➤ Rizik od stvaranja srpskog autonomnog entiteta u zamenu za priznanje.
<p>II(b): Potpisivanje pravno obavezujućeg sporazuma, ali bez formalnog priznanja</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Srbija priznaje posebni pravni okvir Kosova. ➤ Može pozitivno uticati kod 5 članica EU koje nisu priznale nezavisnost. ➤ Olakšava put obema zemljama za integraciju u EU. ➤ Ima pozitivan 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Ne garantuje automatsko članstvo u UN-u, a ni potpuno priznanje. ➤ Omogućuje Srbiji da oslabi državnost Kosova kroz upotrebu i kontrolu Asocijacije/Zajednice i Srpske Liste. ➤ Rizik od ponovnog otvaranja pitanja statusa i granica u budućnosti.

	<p>regionalni uticaj.</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Omogućuje Kosovu fokusiranje na druga važna pitanja, kao što je ekonomija. ➤ Povećava nivo integracije lokalnih Srba u kosovskim institucijama. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Učlanjenje u UN-u zavisi od Rusije i Kine. Članstvo u UN-u je nezavisno od dijaloga sa Srbijom. ➤ Zbog svoje unutrašnje strukture, Kosovo rizikuje da se pretvori u nefunkcionalnu državu. ➤ Članstvo u UN ne osigurava normalizaciju odnosa sa Srbijom. Kosovu je za normalizaciju potrebno formalno priznanje. U dugoročnom periodu ono možda neće biti od koristi. ➤ Rusija je iskoristila pravo veta u UN-u u više od 60% slučajeva; vrlo je verovatno da će ga iskoristiti i u slučaju Kosova. Zato, ideja o uslovljavanju dijaloga sa potencijalnim članstvom u UN-u može biti isuviše ambiciozna.
<p>III: Podešavanje granica (razmena teritorija)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Može stvoriti preduslove za potpunu normalizaciju odnosa. ➤ Može se protumačiti kao olakšanje tereta Kosova u vezi (nekontrolirane) teritorije, čime se ojačava njen suverenitet. ➤ Možda će dobiti podršku obe grupe populacije (Srba sa Severa Kosova i Albanaca u Preševskoj dolini). ➤ Može se pokazati praktičnim rešenjem ukoliko dođe do dogovora o Trepči i Gazidovi. ➤ Nijedna opcija se ne treba isključiti, sve dok se Srbija i Kosovo slažu, a naročito 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Rizik od pokretanja lančane reakcije u regionu. ➤ Može obnoviti regionalne sukobe. ➤ Predstavlja pobedu nacionalističke vizije iz devedesetih o uspostavljanju monoetničkih država - nešto što je protivno zapadnim vrijednostima. ➤ Neće rešiti pitanje Srba koji žive južno od reke Ibar. ➤ Usporava Kosovu dostup na važne prirodne resurse (Gazivoda, Trepča). ➤ Može inicirati unutrašnje sukobe; različiti politički akteri se mogu suprotstaviti ideji, ali i imati suprotna mišljenja. ➤ Biće izazovno za Kosovo da Srbija odustane od držanja vlasti u Preševskoj

	<p>ukoliko se druge opcije pokažu neizvodljivim.</p>	<p>dolini. Srbija kontroliše Preševsku dolinu, a u velikoj meri i severno Kosovo.</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ Dokazuje nesposobnost Kosova za pronalaženje razumnih rešenja, i umesto toga se odlučuje za rešenja koja se ne mogu unaprediti. ➤ Kosovo je multietnička država, stoga bi za nju bilo izazovno promovisati jednu etničku zajednicu. ➤ Kompromis i saglasnost Srbije nije garantovan. ➤ Neproduktivni efekat, jer u zamenu za Preševsku dolinu Srbija može od Kosova zatražiti više. ➤ Međunarodna zajednica će se najverovatnije suprotstaviti ovakvom rešenju.
--	--	---

Tabela 2. Scenariji – Prednosti i mane

7. Preporuke

Preporuke u nastavku su zasnovane na diskusijama u radionicama i na intervjuima koji su sprovedeni za potrebe ovog istraživačkog rada:

- Kosovo bi se trebalo posvetiti dijalogu i iskoristi ovu priliku za rešavanje svih bilateralnih pitanja sa Srbijom, kao i da pokaže želju za uspostavljanjem dobrosusedskih odnosa, u cilju brže evroatlantske perspektive.
- Kosovo bi trebalo zatražiti sporazum o potpunoj normalizaciji i uzajamnom priznavanju sa Srbijom. Kosovske institucije moraju biti svesne da se članstvo u UN-u najverovatnije ne može garantovati ovim pregovorima - barem ne u sadašnjem formatu.

- Preporučljivo je da Kosovske institucije izbegnu prvi i treći scenario, koji su identifikovani u ovoj studiji; umesto toga njihov bi fokus trebao biti drugi scenario, po mogućnosti njegova prva varijanta.
- Bez obzira koji se scenario bude sprovodio, Kosovska vlada bi trebala inicirati reviziju postojećeg sporazuma i definisati put kojim će osigurati njegovo sprovođenje, ali i izvući lekcije za bilo kakve buduće pregovore. Prošes revizije treba sprovesti na transparentan način, uključujući sve ključne institucionalne i zainteresovane strane iz redova građanskog društva. Poželjno je čeo prošes zaključiti pre nego što novi dijalog uđe u završnu fazu.
- Kosovske institucije treba nastojati izgraditi što širi politički i društveni konsenzus isto šire uključivanje u prošes, pod konstantnim skupštinskim nadzorom. Proširenje bi se moglo izvršiti uz pomoć tri mehanizma: prvi bi mogao biti u formi ekipe, sastavljene od svih političkih partija i interesnih grupa, uključujući građansko društvo i akademsku zajednicu; drugi bi se trebao sastojati od Skupštine Kosova (uključujući tu i njene relevantne odbore); dok bi treći bila jedna tehnička i koordinaciona kancelarija unutar Kabineta premijera, koja bi pokrila implementaciju sporazuma.
- Imajući u vidu ograničeno vreme na raspolaganju, pre početka nove faze dijaloga Kosovske institucije trebaju pokrenuti prošes širokih političkih i javnih konsultacija, u cilju usvajanja mandata i strukture za pregovarački tim, kao i same platforme pregovaranja.
- Kosovski bi lideri trebali insistirati na tome da konačna faza dijaloga treba imati jasan vremenski raspored, i na to da ona bude okončana jednim konačnim, pravno obavezujućim i nedvosmislenim sporazumom.
- Kosovske institucije trebaju obezbediti da dijalog ne nadmaši druge aspekte institucionalnih reformi (u obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti, ekonomiji, borbi protiv korupcije i organizovanog kriminala, itd.) i izgradnje države, već bi se ovo trebalo odvijati uporedo sa dijalogom.

- Bilo koji konačni sporazum se mora javno i institucionalno razmotriti i odobriti od strane Skupštine Kosova, u skladu sa Ustavnim procedurama (tj. dvotrećinskom većinom).
- Uporedo sa međuvladinim dijalogom sa Srbijom, Vlada Kosova bi trebala intenzivirati unutrašnji i društveni dijalog sa lokalnim Srbima (njihovim predstavnicima, liderima zajednice i civilnim društvom), kao načina za integraciju i osnaživanje lokalnih/kosovskih Srba.

Aneks: Upitnik

SCENARIJI DIJALOGA I EVENTUALNI ZAVRŠNI SPORAZUM IZMEĐU KOSOVA I SRBIJE

Molimo Vas da imate na umu da su sledeća pitanja indikativna i da su namenjena samo za pružanje osnove za neformalnu diskusiju. Ne prejudičiramo da će ispitanici moći da odgovore na sva pitanja. Odgovori ispitanika biće poverljivi i koristiće se isključivo za potrebe ovog studijskog/istraživačkog rada.

1. Kakav je uticaj dijalog imao na (izaberite po potrebi):
 - a) Jačanje suvereniteta na severu i integraciju Kosovskih Srba;
 - b) Unapređenje evropske agende Kosova;
 - c) Dalje međunarodno priznavanje Kosova i njenog članstva u regionalnim i međunarodnim organizacijama;
 - d) Na ekonomski razvoj zemlje.
2. Šta je Kosovo postiglo kroz dijalog u Briselu? Imajući u vidu dostignuća i stagnaciju u trenutnom dijalogu, da li mislite da je postojala druga alternativa? Ako jeste, koja je to alternativa?
3. Koje bi bile posledice eventualnog prekida dijaloga?
4. Kako organizovati novi dijalog? Ko treba biti uključen? Mislite li da se format dijaloga i pristup Kosova dijalogu treba promeniti?
5. Koji bi trebalo biti ciljevi za novi dijalog i kakav format treba da ima sledeća (finalna) faza dijaloga?
6. Da li je unutrašnji dijalog sa lokalnim Srbima predtavlja zamenu za dijalog sa Srbijom?
7. Da li je u dijalogu potrebno veće učešće političkog spektra (i opozicije), civilnog društva, poslovnih i drugih zainteresovanih grupa? Ako jeste, ko treba da bude uključen, koje strukture itd.?

- 8.** Šta bi trebalo biti crvena linija Kosova u novoj fazi dijaloga?
- 9.** Može li/treba li Kosovo praviti dodatne koncesije u vezi sa autonomijom Srba na Kosovu, društvenom i državnom imovinom bivše Jugoslavije, kulturnim spomenicima, itd., u zamenu za jedan konačan sporazum koji bi Kosovu omogućio učlanjenje u UN-u?
- 10.** Da li bi Kosovo trebalo usloviti bilo kakav novi sporazum sa Srbijom sa obeštećenjima za ratne štete i sa povratkom ostataka nestalih lica? Koji su drugi uslovi koje Kosovo treba zatražiti?
- 11.** Koja rešenja treba ponuditi Kosovo u vezi pitanja o Srpskom sistemu obrazovanja i zdravstva na Kosovu? Šta bi još Kosovo trebalo ponuditi Srbima, kao znak dobre volje, bez ugrožavanja funkcionalnosti i suvereniteta zemlje?
- 12.** Može li/treba li Kosovo zatražiti više prava za Albance u Preševskoj dolini u zamenu za proširenu autonomiju (izvršnu vlast unutar AKS) za Srbe sa Kosova?
- 13.** Da li je prilagođavanje granice (razmena Severa sa Preševskom dolinom ili pripajanje severa Srbiji), u zamenu za priznanje od Srbije, održiva i prihvatljiva opcija za Kosovo?
- 14.** U slučaju otvaranja pitanja promene granice, da li bi Kosovo zatražilo ujedinjenje sa Albanijom?
- 15.** Da li postoji neki drugi mogući scenario ili model koji se može pojaviti tokom dijaloga sa Srbijom?
- 16.** Šta bi moglo biti mogući kompromis između Kosova i Srbije, u trenutnim okolnostima? Razmislite za trenutak i navedite jedan direktni scenario, koji bi mogao biti prihvatljiv kompromis za Albance i za Srbe?
- 17.** Da li imate neku drugu ideju ili sugestiju o ovoj temi?
- 18.** Da li se možemo pozvati na vaše puno ime i prezime, ili samo nazvanje službenika institucije koju predstavljate?

www.ridea-ks.org

www.balkansgroup.org